

ronde vrij t en

linde wolhuis

over de genderongelijkheid in
de beeldvorming van autisme

buitenbeeld

**over de genderongelijkheid in
de beeldvorming van autisme**

Linde Wolthuis
Scriptie *Buitenbeeld*
Artez Hogeschool voor de Kunsten
Graphic Design

Jacqueline Cové
Ernst Bernson
Maart 2020

Inleiding	7
Autisme: vroeger en nu	11
Aandacht voor stigmatisering en taboeïsering	27
Aandacht voor autisme	55
De sociale context	83
Conclusie	95
Index	99
Literatuurlijst	101

bladwijzer

Als ik het over een persoon met autisme heb, welke beelden of woorden komen dan in je op? Ik kan natuurlijk niet voor je spreken, maar ik weet wel dat de meeste mensen geen vrouw voor zich zullen zien. Ook ik deed dat niet, totdat ik zelf de diagnose autisme kreeg. Toen ik me ging verdiepen in het beeld dat de maatschappij van autisme heeft, viel het me op dat vrouwen hier niet vaak in voorkomen. Zo is men gewend aan de kennis dat autisme een masculiene stoornis is en representeert de media de autist bijna altijd als een man met bijvoorbeeld abnormale wiskundige vaardigheden. Dit stereotype beeld scheidt vooroordelen, met als gevolg dat een grote groep mensen wordt benadeeld en gestigmatiseerd. Ik vroeg me af wat ik hier als grafisch ontwerper aan kan doen.

Op Twitter delen autisten hun verhalen met de hashtag *#ActuallyAutistic*. Dit mag dan geen Twitter zijn, maar ik ben wel actually autistic. Voor mijn diagnose had ik mezelf nog nooit geïdentificeerd met het heersende beeld van een autist, maar ook na de diagnose kon ik me er niet mee vereenzelvigen. Ik werd met mijn eigen vooroordelen geconfronteerd en besepte dat het maatschappelijke beeld van autisme niet realistisch is. Om die reden wil ik dit onderwerp belichten, zodat het duidelijk wordt dat niet elke autist een versie van Raymond uit de film *Rainman* is. Ik heb zelf ondervonden dat informatie over en onderzoek naar autisme vooral over mannen gaat en dat er over autistische mensen die niet geboren worden als man of zich niet identificeren als man veel minder kennis beschikbaar is. Ik vind dat er betere informatievoorziening voor professionals moet komen en meer openheid en begrip voor autistische mensen met andere genderidentiteiten. Door vanuit mijn perspectief onderzoek te doen naar autisme, wil ik hieraan bijdragen.

Onderzoek naar de beeldvorming van genderdiversiteit binnen het Autisme Spectrum Stoornis is aanmerkelijk relevant voor vrouwen, transgenders en non-binaire personen. De afgelopen jaren is er meer aandacht gekomen voor dit onderwerp, maar doordat de inhaalslag nog maar net begonnen is, staat wetenschappelijk onderzoek op dit gebied aan het begin van haar ontwikkeling. Onder andere Annelies Spek, klinisch psycholoog en wetenschappelijk onderzoeker uit Nederland, toont de relevantie van dit onderwerp aan in een aantal van haar artikelen, waaronder *Genderidentiteit en seksuele identiteit bij vrouwen met ASS*¹ en *Diagnostiek van autismspectrumstoornissen bij vrouwen*.² Ook psycholoog en senior-

researcher Els Blijd-Hoogewys wijst met haar onderzoek en het oprichten van FANN, het Nederlandse netwerk van vrouwen met autisme, op het belang van dit onderwerp. Op het gebied van autisme bij vrouwen, transgenders en non-binaire personen is de kennis schaars en het beeld beperkt. Naast dat professionals niet beschikken over genoeg kennis, worden mensen met autisme gestigmatiseerd vanwege vooroordelen die het stereotype voortbrengt. Ten slotte beslaat de sociaal-maatschappelijke rol van de grafisch ontwerper een steeds groter deel van het vakgebied, waardoor de grafisch ontwerper belangrijk kan zijn voor de ontwikkeling van de beeldvorming van autisme. Onder andere hebben ontwerpcriticus Max Bruinsma en ontwerper Victor Papanek de relevantie hiervan aangetoond in artikelen als *De ontwerper als katalysator*³ en boeken als *Design for the real world*.⁴ Op basis deze redenen heb ik ervoor gekozen onderzoek te doen naar de rol van de grafisch ontwerper in deze onzichtbare problematiek.

De schaarsheid van wetenschappelijk onderzoek naar autisme bij vrouwen, transgenders en non-binaire personen benadrukt maar weer dat er behoefte is aan een nieuwe beeldvorming van autisme. Het is van groot belang dat professionals meer kennis en een diverser beeld krijgen van de stoornis, zodat er minder verkeerde diagnoses gesteld worden en iedereen ongeacht gender de juiste hulp krijgt. Daarnaast moet er meer begrip en erkenning komen voor vrouwen, transgenders en non-binaire personen met autisme, om stigma en vooroordelen te stoppen. Doel van dit onderzoek is inzicht te krijgen hoe grafisch ontwerp kan bijdragen aan deze probleemstellingen. De onderzoeksvraag daarbij luidt: hoe kan ik als grafisch ontwerper aandacht

creëren voor genderongelijkheid in de beeldvorming van autisme? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, heb ik dit onderzoek opgedeeld in vier secties. Allereerst is het essentieel om te weten wat een diagnose autisme inhoudt en hoe onderzoek in het verleden autisme heeft gevormd tot wat het nu is. Vervolgens zal worden uitgelegd wat stigmatisering en taboeïsering is en worden er voorbeelden gegeven waarin een aantal stigma's en taboes publieke aandacht hebben gekregen. Op die manier wordt het gebied afgebakend waarin autisme zich als onzichtbare stoornis bevindt en ontstaat er een overzicht van projecten die zich op soortgelijke onderwerpen gericht hebben. Het derde deel gaat dieper in op de beeldvorming van autisme zelf en welke publieke aandacht er is voor de stoornis en haar genderongelijkheid. Als laatste wordt de rol van de grafisch ontwerper onder de loep genomen, zodat het duidelijk is in welke context deze werkzaam is in relatie met maatschappelijke beeldvorming. Na elk hoofdstuk volgt een reflectie waarin ik het onderzoek bespreek vanuit mijn gezichtspunt als ontwerper en persoon met autisme.

Om verwarring te voorkomen zal ik Autism Spectrum Stoornissen (ASS) in dit onderzoek aanduiden met autisme.

Vrijwel iedereen is bekend met het woord autisme en heeft er een beeld bij. Weinigen weten echter wat autisme precies inhoudt. Om te snappen hoe het huidige beeld bij deze stoornis is ontstaan, moet je eerst weten wat autisme betekent en hoe het onderzoek naar de stoornis is verlopen.

Nu

Om ervoor te zorgen dat iedereen dezelfde definities hanteert voor bepaalde psychiatrische aandoeningen is de DSM geschreven. DSM staat voor *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*.⁵ Waar voorheen de DSM-4 nog verschillende subtypen binnen het autisme omschreef, is in de meest recente versie uit 2013, de DSM-5, gekozen voor een overkoepelende term, namelijk *Autisme Spectrum Stoornissen*.⁶ De meest recente criteria voor een diagnose autisme zien er als volgt uit:

A) *Aanhoudende deficiënties in de sociale communicatie en sociale interactie in uiteenlopende situaties, zoals actueel of uit de voorgeschiedenis blijkt uit alle drie de volgende kenmerken. De gegeven voorbeelden zijn illustratief en geven geen volledig beeld.*

1) *Deficiënties in de sociaal-emotionele wederkerigheid, variërend van bijvoorbeeld op een abnormale manier sociaal contact maken en niet in staat zijn tot een normaal gesprek, het verminderd delen van interesses, emoties of affect, tot een onvermogen om sociale interacties te initiëren en te beantwoorden.*

2) *Deficiënties in het non-verbale communicatieve gedrag dat gebruikt wordt voor sociale interactie, variërend van bijvoorbeeld slecht geïntegreerde verbale en non-verbale communicatie, abnormaal gedrag bij oogcontact en lichaamstaal of falen in het begrijpen en gebruiken van gebaren, tot het ontbreken van gezichtsuitdrukkingen en non-verbale communicatie.*

3) *Deficiënties in het ontwikkelen, onderhouden en begrijpen van relaties, variërend van bijvoorbeeld problemen om gedrag aan te passen aan verschillende sociale contexten, moeite met deelnemen aan fantasierijk spel of het maken van vrienden, tot afwezigheid van*

belangstelling voor leeftijdsgenoten.

B) Beperkte, repetitieve gedragspatronen, interesses of activiteiten, zoals actueel of in de voorgeschiedenis blijkt uit minstens twee van de volgende kenmerken. De gegeven voorbeelden zijn illustratief en geven geen volledig beeld.

1) Stereotiepe of repetitieve motorische bewegingen, gebruik van voorwerpen of gesproken taal, zoals het herhalen van een beweging, draaien van voorwerpen, echolalie of idiosyncratische uitdrukkingen.

2) Hardnekkig vasthouden aan hetzelfde, inflexibel vasthouden aan routines of geritualiseerde patronen van verbaal of non-verbaal gedrag, bijvoorbeeld extreme onrust bij kleine veranderingen, moeite met overgangen, rigide denkpatronen, rituele wijze van begroeten, de behoefte om steeds dezelfde route te nemen of elke dag hetzelfde te eten.

3) Zeer beperkte, gefixeerde interesses die abnormaal intens zijn, bijvoorbeeld een sterke gehechtheid aan of preoccupatie met ongewone voorwerpen of bijzonder specifieke of hardnekkige interesses.

4) Hyper- of hypo-reactiviteit op zintuiglijke prikkels of ongewone interesse in de zintuiglijke aspecten van de omgeving, bijvoorbeeld duidelijk ongevoeligheid voor pijn en/of temperatuur, een negatieve reactie op specifieke geluiden of texturen, overmatig ruiken of aanraken van voorwerpen of visuele fascinatie met lichten of beweging.

C) De symptomen moeten aanwezig zijn in de vroege ontwikkelingsperiode, maar kunnen soms pas volledig merkbaar worden wanneer sociale eisen de beperkte capaciteit overstijgen of gemaskeerd worden door op latere leeftijd aangeleerde strategieën.

D) De symptomen veroorzaken significante beperkingen in het sociale of beroepsmatige

functioneren of het functioneren op andere belangrijke terreinen.

E) De stoornissen kunnen niet beter worden verklaard door een verstandelijke beperking (verstandelijke-ontwikkelingsstoornis) of een globale ontwikkelingsachterstand.⁷

Kortom: iemand met autisme ervaart problemen met sociale interactie en communicatie en heeft bepaalde typische gedragingen en interesses. Dit moet ook al de jeugd zijn voorgekomen, het persoon in kwestie moet er echt last van hebben en er is geen andere oorzaak.

Vroeger

In 1937 werd autisme voor het eerst beschreven in Nederland.⁸ Dit gebeurde onder leiding van Ida Frye, wie destijds adjunct-directeur van het Pedagogisch Instituut aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen was. Deze instelling behandelde kinderen met complexe problemen en was verbonden met de observatie-inrichting waar Frye een aantal kinderen onderzocht en analyseerde. Een van de analyses resulteerde in de eerste diagnose van een kind met autisme in Nederland. Dit werd vermeld in de jaarverslagen van het Pedagogisch Instituut uit de periode 1937-1940. Frye en haar team trokken deze conclusies nog voor Leo Kanner en Hans Asperger hun bevindingen publiceerden.⁹

Oostenrijk-Amerikaanse psychiater Leo Kanner en Zwitserse kinderarts Hans Asperger worden beschouwd als de pioniers op het gebied van onderzoek naar autisme. Beiden onderzochten dit onderwerp rond dezelfde tijd, maar het is onduidelijk of ze op de hoogte waren van elkaars werk. De publicaties en het wetenschappelijke onderzoek van Kanner en Asperger riepen wereldwijd veel reacties op en vormen de basis voor de hedendaagse kennis over autisme.

Al in het begin van de twintigste eeuw

gebruikte de Zwitserse psychiater Eugen Bleuler *Autismus* als benaming van een symptoom van schizofrenie.¹⁰ Kanner ontleende dit woord van hem en gebruikte het als benaming voor een op zichzelf staande neurologische aandoening, die los stond van schizofrenie. *Autismus* is afgeleid van het Griekse woord *autos*, wat *zelf* betekent. Dit verwijst naar het in zichzelf gekeerde gedrag, wat Kanner als het belangrijkste symptoom van autisme zag.¹¹ In 1943 kondigde Kanner dit nieuwe syndroom aan in de Verenigde Staten door middel van het wetenschappelijke artikel *Autistic Disturbances of affective Contact*, wat zijn belangrijkste bijdrage is geweest aan onze hedendaagse kennis. Kanner stelde dat het mogelijk was dat kinderen met dit syndroom voorheen als zwakzinnig of schizofreen bestempeld werden. Het grootste probleem dat hij vaststelde bij de kinderen die hij onderzocht, was dat ze extreem beperkt waren in het zien van relaties en verhoudingen tussen henzelf en anderen. Ook zag Kanner dat de kinderen een goed ontwikkeld taalvermogen hadden, maar dit vooral pragmatisch gebruikten: om objecten te benoemen en niet om gesprekken te voeren. Daarnaast hadden de kinderen een excellent geheugen.¹² In zijn artikel uit 1943 gebruikte Kanner de term *ijskastmoeders*, wat in de jaren hierna veel invloed heeft gehad op de veronderstellingen over de oorzaak van autisme. Kanner refereerde met *ijskastmoeders* naar zijn ervaringen met ouders van kinderen met autistisch gedrag, waarbij vooral de moeders formeel en afstandelijk waren. Ondanks dat Kanner dit slechts ter discussie stelde en in zijn publicaties aanduidt dat het volgens hem een aangeboren stoornis betreft, hebben veel psychiaters en psychologen, waaronder Bruno Bettelheim, bij het gebrek aan een aanwijsbare oorzaak van autisme de schuld bij de

<https://www.autismedigital.nl>
<https://www.canonsociaalwerk.eu>
Goddard, M. (2016), p. 14-20

10
11
12

ouders van de kinderen neergelegd.¹³

Asperger introduceerde in 1944 autisme als syndroom in Europa, door middel van een wetenschappelijk artikel waarin hij bij kinderen een gedragspatroon ontdekte dat hij aanduidde met autistische psychopathie. Asperger was van mening dat de stoornis alleen voorkwam bij jongens en omschreef het als *een extreem mannelijke karaktereigenschap*. Uit zijn onderzoek bleek dat de kinderen een gebrek aan empathie, moeite met het aangaan van vriendschappen en erg specifieke interesses hadden. Ze zouden ernstige sociale beperkingen hebben en zich afsluiten van hun omgeving. Ook zouden ze beschikken over een hoge intelligentie en sterke verbale vermogens. De kinderen die hij onderzocht noemde hij *kleine professoren*, vanwege de kennis en talenten waarover ze bezaten. Asperger was relatief positief gestemd over het syndroom dat hij omschreef, wat wellicht te verklaren is doordat hij onderzoek deed tijdens het naziregime. Wie het leven niet waard was, werd om het leven gebracht, waaronder ook fysiek en mentaal gehandicapte kinderen. Het kan dus zijn dat Asperger alleen de kinderen omschreef met de beste prognose. Pas in de jaren tachtig werd zijn werk vertaald en verspreid onder Engelstalig publiek. Het Syndroom van Asperger, wat voor 2013 nog een subclassificatie binnen het autisme was, is naar hem vernoemd.¹⁴

In 1951 bestond er voor autisme nog geen officiële diagnose. De DSM-1 uit dat jaar weergaf de stoornis nog onder de categorie *schizofrene reacties bij kinderen*, waarbij het destijds een symptoom was. 21 jaar later, in 1972, werd autisme wereldwijd als stoornis erkend tijdens een congres van de World Health Organization. Er werden toen negen criteria opgesteld, gebaseerd op de *Nine Points* van Engelse kinderpsychiater Mildred Creak:

1) *Het syndroom moet vanaf de geboorte aanwezig zijn of beginnen in de eerste dertig levensmaanden.*

2) *Er wordt abnormaal gereageerd op auditieve en visuele prikkels en er zijn ernstige problemen bij het verwerken van gesproken taal.*

3) *De spraakontwikkeling is vertraagd en wordt gekarakteriseerd door echolalie, omkeringen van persoonlijke voornaamwoorden, slechte grammaticale structuur en onvermogen om abstracte termen toe te passen.*

4) *Deficiënties in het sociale gebruik van spraak en gebarentaal.*

5) *Moeilijkheden in sociale relaties zijn het grootst voor het vijfde levensjaar en uit zich in een gebrekkige ontwikkeling van het oogcontact, van sociale bindingen en van samenspel.*

6) *Er is sprake van ritualistisch gedrag en kan abnormale gewoontes omvatten, zoals verzet bij veranderingen, gehechtheid aan specifieke voorwerpen en toepassen van stereotiepe spelpatronen.*

7) *Een verminderd vermogen om abstract en symbolisch te denken en deel te nemen aan fantasiespel.*

8) *De intelligentie varieert van ernstig onder normaal niveau tot normaal of daarboven.*

9) *Er is meestal sprake van betere prestaties bij taken die betrekking hebben op het mechanisch geheugen of bij visueel-ruimtelijke vaardigheden dan bij symbolische of linguïstische opdrachten.¹⁵*

De nieuwe omschrijving zorgde voor veel onenigheid en leidde zelfs tot het Internationale Autisme Symposium in 1976, waar men tot een nieuwe omschrijving met vier kerncriteria kwam. Om te spreken van autisme, moest er sprake zijn van:

1. *Deficiënties in sociale relaties,*
2. *Deficiënties in taal,*
3. *Ritualistisch gedrag,*
4. *Een gewaarwording van de stoornis*

*binnen de eerste 30 levensmaanden.*¹⁶

Pas in de derde editie die uitkwam in 1980 veranderde de DSM het classificatiesysteem en werd infantiele autisme vermeld als een aparte classificatie. Autismen wordt sindsdien expliciet onderscheiden van schizofrenie en valt vanaf toen onder de categorie *pervasieve ontwikkelingsstoornissen*. In de DSM-4 uit 1994 werd autisme onderverdeeld in vijf classificaties die we nog steeds kennen, maar niet meer hanteren: autistische stoornis, Syndroom van Rett, Desintegratie stoornis van de kindertijd, stoornis van Asperger en Pervasieve ontwikkelingsstoornis Niet Anderszins Omschreven (PDD-NOS).¹⁷

Autisme is niet te herleiden tot een eenvoudige betekenis, al impliceert de Van Dale dat wel: "Autisme is een ontwikkelingsstoornis waarbij contact met de buitenwereld en communicatie niet of moeizaam plaatsvinden."¹⁸ De diagnostiek uit de huidige DSM-5 benadrukt dat ook: er wordt niet meer gesproken over autisme, maar over autismespectrumstoornissen, met een verscheidenheid aan kenmerken die bij niemand hetzelfde tot uiting komen. Hoewel het nog steeds niet duidelijk is wat autisme precies is,¹⁹ weten we wel, om terug te komen op constatering die in het verleden over autisme gedaan zijn, dat autisme niet veroorzaakt wordt door een bepaalde manier van opvoeden en dat autisme juist voorkomt op alle intelligentieniveaus. Ook is het bekend dat autisme, in tegenstelling tot wat Asperger meende, niet een stoornis is die alleen voorkomt bij mannen.

Sekseverschillen

Als eerste moet het opgemerkt worden dat sekse niet hetzelfde is als gender. Met sekse wordt verwezen naar biologische kenmerken. Gender is daarentegen een

<https://www.canonsociaalwerk.eu>
<https://www.canonsociaalwerk.eu>
Autisme. (2020)
<https://www.autisme.nl>

16
17
18
19

cultureel begrip, waarbij het gaat om hoe iemand gevormd wordt in een maatschappelijke context. Een studie uit 2005 beschrijft: “De genderidentiteit is een psychologische identificatie van iemand zelf als man, vrouw, geen van beide of anderszins.”²⁰ In de volgende tekst gaat het uitsluitend om sekse wanneer er gesproken wordt over mannen en vrouwen.

Uit een onderzoek uit 2006 blijkt dat autisme tegenwoordig voorkomt bij 1,16% van de bevolking.²¹ Dit wordt prevalentie genoemd. Dit onderzoek naar prevalentie werd gedaan bij kinderen van gemiddeld 12 jaar oud en omdat er nog geen studies zijn gedaan bij volwassenen kan het zijn dat het getal in werkelijkheid groter is. Tot voor kort werd beweerd dat autisme acht tot tien keer vaker voorkomt bij mannen dan vrouwen.²² De laatste jaren is die bewering irrelevant geworden door een studie uit 2017, waaruit blijkt dat een man-vrouw verhouding van 3:1 realistischer is.²³ Omdat er nog niet veel onderzoek is gedaan naar sekseverschillen bij autisme is er nog geen duidelijke verklaring voor. Er bestaan wel theorieën die het verschil zouden kunnen verklaren. Zo zou de vrouw op genetisch niveau beschermd zijn voor de ontwikkeling van autisme en zou een er een relatie zijn tussen testosteron en de stoornis. Een wetenschappelijk onderbouwde theorie beschrijft dat autisme anders tot uiting kan komen bij een vrouw dan bij een man, wat zou kunnen bijdragen aan een onderschatting van de prevalentie bij vrouwen. Met andere woorden: autisme wordt niet altijd opgemerkt. 45% van hen krijgt eerst een andere diagnose, vaak voor een angst-, stemmings- of persoonlijkheidsstoornis.²⁴

Een reden hiervoor is dat wetenschappelijk onderzoek en de meetinstrumenten voor autisme

Prince, V. (2005)
Baird, G. et al. (2006)
Spek, A. et al. (2019), p. 35
Loomes, R. et al. (2017)
<https://www.womeninc.nl>

20
21
22
23
24

al vanaf dat de stoornis bestaat op mannen is gericht. Zo stelde Asperger dat het mannelijke brein gemaakt is voor systematisch denken en het vrouwelijke brein voor empathisch denken. Tegelijkertijd stelde hij dat autistische personen een zwak inlevingsvermogen hebben en dus tekortkomingen hebben op het gebied van empathie. Om deze redenen zouden autisten *een extreem mannelijk brein* hebben.²⁵ Dit idee leeft nog steeds, samen met het idee dat autisten geen empathische mensen kunnen zijn. Omdat de meeste kennis over autisme een mannelijke bias bevat, zo ook de criteria die in de DSM 5 staan, is het diagnosticeren van autisme bij vrouwen moeilijk. De kenmerken van autisme zijn gebaseerd op het gedrag van mannen, waardoor autisme bij vrouwen minder snel wordt herkend, autisme vaker wordt gediagnosticeerd bij mannen en het lijkt dat autisme vaker voorkomt bij mannen. Zodra er onderzoek gedaan wordt naar autisme, blijkt dat de mannelijke onderzoeksdeelnemers in de meerderheid zijn, waardoor de onderzoeksresultaten vooral een mannelijk perspectief laten zien. En zo wordt de vicieuze cirkel in stand gehouden.²⁶

Een andere reden borduurt hierop voort. De oorzaak waardoor het stellen van de juiste diagnose bij vrouwen moeizaam verloopt, ligt in het sociale domein en heeft te maken met genderstereotypen. In de huidige maatschappij verwachten we van een meisje of vrouw bijvoorbeeld dat ze sociaal, zorgzaam of lief is. Van een jongen of man verwachten we bijvoorbeeld dat hij ambitieus, zelfstandig of assertief is. Afwijkend gedrag wordt bij vrouwen zwaarder aangerekend dan bij mannen. Stellen meisjes of vrouwen zich afstandelijk of sociaal ongevoelig op, dan wordt hier negatiever op gereageerd dan wanneer mannen dit

doen. Hierdoor leren meisjes al op jonge leeftijd veel communicatieve en sociale eigenschappen aan, omdat er bepaalde gedraging van hen verwacht wordt en daardoor ervaren zij een grotere drang om sociaal gewenst gedrag te vertonen. Een aantal autistische kenmerken hebben betrekking op deficiënties in sociaal contact en communicatie. Het gevolg is dan ook dat meisjes en vrouwen met autisme meer druk voelen dan jongens en mannen om hun beperkingen te compenseren en te verbergen. Ze zijn bewust of onbewust geneigd om hun sociale problemen te camoufleren om sociaal geaccepteerd te worden. Ook kopiëren vrouwen met autisme vaak sociaal gedrag door mensen om hen heen goed te observeren en te analyseren.²⁷ Ze lijken sociaal en communicatief, maar zijn dit alleen aan de oppervlakte. Ze hebben zichzelf aangeleerd om te acteren. “Hoe hoger het IQ, hoe meer factoren als socialisatie en de drang te voldoen aan cultureel bepaalde geslachtsrollen een rol gaan spelen”, is wat Neuropsycholoog Marcia Goddard opmerkt in haar boek *Anders Denken*²⁸. Met andere woorden: Een hogere intelligentie vergroot de mogelijkheid tot compensatie en het camoufleren van sociale problemen, met als gevolg dat autisme bij meisjes en vrouwen niet snel opgemerkt wordt door de omgeving en wat leidt tot de verkeerde of geen diagnose.²⁹

Tot zover is gebleken dat sekseverschillen bij autisme zich manifesteren in de sociale communicatie. Er zijn ook nog andere kenmerken die ervoor zorgen dat autisme bij vrouwen niet snel herkend wordt. Een ander onderdeel van autisme is bijvoorbeeld de sterke interesse in opvallende onderwerpen. Bij meisjes zijn die obsessies vaak minder excentriek dan bij mannen en bovendien sociaal geaccepteerd, zoals

Spek, A. (2013), p. 185-187
Goddard, M. (2016), p. 135
Spek, A. (2018)

27
28
29

een obsessie voor paarden of celebrities. Andere verschillen zijn dat vrouwen en meisjes over het algemeen minder beperkingen ervaren in hun fantasie en voorstellingsvermogen dan mannen. Ten slotte hebben autistische vrouwen over het algemeen meer last van sensorische prikkelgevoeligheid dan mannen.³⁰

Het camoufleren van autistische kenmerken kan grote gevolgen hebben. Het altijd willen voldoen aan verwachtingen en de eisen van de maatschappij kost heel veel energie en zorgt ervoor dat veel mensen met autisme altijd over hun eigen grenzen blijven gaan, met uitputting, psychische problemen of een autistische burn-out tot gevolg.³¹ Meisjes en vrouwen met autisme kampen vaker dan mannen met depressies, identiteitsproblemen en angst- en stemmingsklachten.³² Een indirect gevolg van het compensatiegedrag heeft te maken met overbelasting vanwege overschatting. Doordat het lijkt dat iemand geen problemen ervaart in het dagelijks leven, wordt er wederom meer van dat persoon verwacht. Zo ontstaat een vicieuze cirkel. Toch blijven veel autisten hun autistische eigenschappen camoufleren, vanwege de angst voor uitsluiting en de drang om erbij te horen. Autisme is dan niet verdwenen, maar simpelweg minder zichtbaar.³³

Ondanks dat de kenmerken van autisme gebaseerd zijn op masculiene eigenschappen, wordt de stoornis ook niet altijd herkend bij alle mannen. Zo zijn er mannen met vrouwelijke autistische kenmerken, net zoals dat er vrouwen zijn met mannelijke autistische kenmerken. Het moet dan ook duidelijk zijn dat niet alleen vrouwen camoufleren of sociaal geaccepteerde fixaties hebben. Bij iedereen komt autisme anders tot uiting, onafhankelijk van gender of sekse.

Spek, A. (2013) p. 192-194

Spek, A. (2013) p. 187-197

<https://www.womeninc.nl>

Blijd-Hoogewys, E. et al. (2019)

30

31

32

33

De DSM

Voordat ik zelf een diagnose autisme kreeg, wist ik niet veel van de stoornis af. Ik had wel eens opgemerkt dat ik wat autistische kenmerken had, maar gedacht dat ik autistisch was? Nee. Na het krijgen van een diagnose voorzag de organisatie waar ik op dat moment hulp kreeg mij van meer informatie over autisme. Maar toen ik zelf meer onderzoek naar autisme ging doen en mezelf steeds beter leerde kennen via mijn autistische kenmerken, kwam ik erachter dat ik een hoop vooroordelen over autisme had gecreëerd, met name door de manier waarop autisme aan mij uitgelegd was. Ik realiseerde me dat de kennis die er nu over autisme is niet zo definitief is en dat onderzoek altijd in ontwikkeling is en weerlegd kan worden.

Ten eerste werd het me duidelijk dat de kenmerken van autisme vastgesteld worden door mensen zónder autisme. De sociale en communicatieve beperking wordt bijvoorbeeld als belangrijkste kenmerk als eerste aangegeven in de DSM, omdat deze voor buitenstaanders het meeste opvalt. De gevoeligheid voor prikkels komt daarentegen pas als laatste aan bod. Ik vind deze verhouding krom, omdat de meeste problemen die autisme bij mensen veroorzaakt, zijn oorsprong vinden bij over- of onderprikkeling.

Daarnaast werd mij verteld dat ik een lichte vorm van autisme heb. Sinds 2013 wordt autisme een spectrumstoornis genoemd. Ik vind dit al een hele verbetering vind, maar er worden nog steeds gradaties aangegeven. Nu weet ik dat de bepaling *hoog functionerend* of *laag functionerend* niet zoveel over iemand met autisme zegt. Het spectrum verloopt niet lineair. Wanneer iemand met autisme intelligent of neurotypisch overkomt, betekent dat nog niet dat zij of hij minder problemen ervaart. En wanneer een autist niet kan praten, sluit dat niet

uit dat dit persoon een excellent werkend stel hersenen heeft. Elke autist heeft een ander karakter en andere autistische kenmerken, waarbij de ene kenmerk sterker tot uiting komt dan de ander. Wat betekenen *hoog* en *laag* dan nog?

Ten slotte heb ik ervaring met de beschouwing dat autisme een defect is. Een hulpverlener gaf mij ooit de boodschap dat de diagnose niet het einde betekende. Ik vond het destijds een vreemde opmerking, maar ik word achteraf voornamelijk boos van het feit dat dit persoon impliceerde dat mijn leven een andere kwaliteit had. Ondanks dat deze professional het goed bedoelde, maakte ik kennis met stigma voordat ik het zelf in levende lijve ervaren had. Het maakte me bewust van de vooroordelen die sommige mensen hebben over autisme, zelfs professionals. Ik sluit me aan bij coach en deskundige Diane de Vries: "Autisme mag geen tekortkoming worden genoemd, maar een variant van het menselijk brein."³⁴

Genderongelijkheid

Toen ik herhaaldelijk vast bleef lopen in mijn dagelijks leven en hulp in moest schakelen, duurde het ruimschoots een half jaar voordat ik gediagnosticeerd werd. Eerst werd er ADD geroepen, maar na uitgebreid onderzoek (want nee, een diagnose krijg je niet zomaar) kreeg ik te horen dat mijn problemen een andere oorsprong hadden. Ik kan hier tevreden op terugkijken, wetende dat bij sommige vrouwen het soms jaren duurt voordat ze eindelijk de juiste hulp krijgen. Voor mij vielen er heel veel dingen op hun plek en was het een geruststelling. Ik snapte opeens waarom ik een groot deel van mijn leven veel moeite had met bepaalde dingen en anderen mensen niet. Het bleek dat ik goed had geleerd om te observeren en mijn eigen beperkingen te

camoufleren. Ook werd het nu duidelijk waar mijn somberheid en depressieve klachten vandaan kwamen. Als het beeld van een autist niet zo gebaseerd was op mannelijke kenmerken, hadden veel zorgen me wellicht bespaard kunnen blijven. Ik vind het dan ook van groot belang dat dit beeld verschuift. Zolang onderzoekers en hulpverleners blijven kijken naar de hedendaagse kenmerken die passen binnen de kaders van het beeld van de witte man, worden vrouwen, transgenders en non-binaire personen benadeeld. Er is namelijk net zo weinig aandacht voor vrouwen met autisme, als voor mannen met autisme die zich niet per se identificeren met het gender man. Ik ben van mening dat er niet zo gedacht moet worden in genderstereotypen, dus ook niet wanneer het gaat om stoornissen en ziektes.

Autisme is een onzichtbare stoornis. Het gaat niet gepaard met uiterlijke kenmerken, dus alleen daaraan kun je niet zien of iemand autistisch is. Vanwege deze onzichtbaarheid is er niet veel aandacht voor de stoornis, rust er een taboe op en is er sprake van publieke stigma. Niet alleen autisme maar ook andere psychische aandoeningen, ziektes en verschijnselen hebben last van stigmatisering vanuit de maatschappij. Om te begrijpen hoe er aandacht gecreëerd kan worden voor onzichtbare stoornissen, aandoeningen, ziektes en verschijnselen wordt er in dit hoofdstuk uitgelegd wat beeldvorming, stigmatisering, stereotypering en taboeïsering is en worden er voorbeelden gegeven waarin enkele taboes en stigma's aandacht krijgen.

aandacht voor stigmatisering en taboeïsering

Beeldvorming, stigmatisering, stereotypering en taboeïsering

In de huidige maatschappij worden we dagelijks geconfronteerd met een overdaad aan beeld en informatie die tot ons komen in de vorm van reclame, tijdschriften, boeken, televisie of onze mobiele telefoons. We zien beeld, verwerken het, interpreteren het en vormen er een mening over. Dit proces noemt men beeldvorming. Beeldvorming gaat dus niet alleen om beelden en het verwerken ervan, maar ook om de wisselwerking tussen het beeld dat we zien en onze eigen opvattingen.³⁵

Met de komst van de nieuwe media is de manier waarop we beeld en informatie beleven intensiever geworden.³⁶ Franse theoreticus en filosoof Paul Virilio hield zich bezig met dromologie, wat ook wel snelheidsleer wordt genoemd. Virilio onderzocht de versnelling van de huidige samenleving met betrekking tot nieuwe technologie, communicatie en media, en de invloed daarvan op de mens. Door nieuwe technologieën en uitvindingen zoals de mobiele telefoon en het vliegtuig, verandert ons besef van tijd en ruimte, wat negatieve gevolgen heeft op de verhouding tussen de mens en de medemens. Virilio beschouwde dit effect als *het ongeluk van de tijd*. Doordat we zoveel beeld toegereikt krijgen in de media, wordt de relatieve afstand tussen de mens en omgeving kleiner, maar de emotionele afstand groter. We reduceren het volledige beeld van een persoon tot een eenzijdig gereproduceerd beeld. Virilio: "De ander dreigt te verstenen in het beeld dat we van hem verkrijgen, verwordt tot een virtuele realiteit die uiteindelijk beslissender wordt dan (de persoon) waarvan deze nochtans slechts de afbeelding vormt."³⁷ De visie van Virilio zegt wat over de invloed van de media op onze beeldvorming. We verwerken

<https://www.womeninc.nl>

<https://www.frouw.nl>

Virilio, Paul (1995), p. 70

35

36

37

Bauwens, J. R., & Verstrynghe, K. (2010)
<https://www.samensterkzonderstigma.nl>
<https://www.samensterkzonderstigma.nl>
<https://www.watwat.be>
<https://www.womeninc.nl>

38
39
40
41
42

en interpreteren beeld op basis van de beperkte informatie die we krijgen en vormen zo een eenzijdig beeld bij een persoon. Op deze wijze ontstaan er dankzij de nieuwe media allerlei stereotype beelden en vooroordelen bij mensen. Dit noem je ook wel stigmatisering.³⁸

De organisatie Samen Sterk zonder Stigma beschrijft stigmatisering als een proces waarin een groep personen op negatieve wijze gelabeld, veroordeeld en uitgesloten wordt,³⁹ vanwege onwetendheid, slechte informatievoorziening en verkeerde representaties in de media. Afwijkende kenmerken en gedragingen roepen bij sommige mensen angst of afkeer op, met als gevolg dat het gedrag van een individu geprojecteerd wordt op een hele groep, waarbij dat gedrag vaak ook nog uitvergroet wordt. In de media worden bepaalde stoornissen veelvuldig onrealistisch neergezet. Dit noem je publieke stigmatisering.⁴⁰ Het overdreven beeld van een groep mensen dat niet overeenkomt met de werkelijkheid noem je een stereotype.⁴¹ Sommige stereotypes raken diepgeworteld in onze hersenen als we er langdurig mee worden geconfronteerd. Hierdoor gaan we ze als waarheid zien en laten we ze de norm bepalen, met als gevolg dat stereotypes voorschrijven hoe iemand eruit zou moeten zien en hoe iemand zich zou moeten gedragen. We nemen deze denkbeelden vervolgens heel erg serieus, waardoor ze realiteit worden. Mensen gaan zich houden aan de gedragingen die van hen verwacht worden of kunnen zich niet identificeren met het bestaande denkbeeld en worden hierdoor benadeeld.⁴² Bij aandoeningen en ziektes is stigmatisering en stereotypering vaak lastiger dan de aandoening of ziekte zelf. Het kan dan leiden tot schaamte, waardoor mensen zich terugtrekken, zorg uit de weg gaan en nog meer psychische

klachten krijgen. Daarnaast kunnen vooroordelen leiden tot discriminatie.⁴³

Sommige stigma's worden getaboeïseerd. Een taboe is iets dat niet gedaan of gezegd mag worden, volgens de Van Dale.⁴⁴ Anders verwoord: het onderwerp dat taboe is, wordt ontweken. Wat als taboe wordt ervaren, is afhankelijk van gender, nationaliteit, leeftijd en het persoon tegen wie je spreekt. Taboes zijn onderdeel van de cultuur en voor elk verdwenen taboe verschijnt er vaak weer een nieuwe, ook in een tijdperk waarin bijna niets meer te gek lijkt om openbaar te bespreken.⁴⁵

Het beeld dat dagelijks ons netvlies bereikt, heeft grote invloed op onze beeldvorming en op de mate waarin er gestigmatiseerd en getaboeïseerd wordt. Het herhalen van stereotypes in de media zorgt ervoor dat die eenzijdige beelden van groepen mensen en de vooroordelen die daarbij horen, blijven bestaan.

Taboes en stigma's

Een taboe dat pas voor het eerst rond 1900 tijdens de eerste feministische golf besproken werd,⁴⁶ maar waar in 2020 nog steeds veel schaamte omheen hangt, is menstruatie. Ondanks dat de helft van de bevolking hier direct mee te maken heeft, is het een onderwerp dat door velen liever vermeden wordt. Of vergeten, in het geval van Apple die in 2014 de nieuwe app *Health* lanceerde, waarin je hartslag, gewicht en alcoholinname kan worden geregistreerd en je zelfs kunt bijhouden wat je koper en molybdeen-inname is, maar niet hoe je menstruatiecyclus verloopt.⁴⁷ Uit een onderzoek uit 2017 waar 10.000 mannen en vrouwen aan deelnamen, blijkt dat de helft van hen vindt dat menstruatie gestigmatiseerd wordt.⁴⁸ 48% geeft aan nog nooit gezien of gehoord te hebben dat een vrouw openlijk over haar menstruatie

<https://www.sameensterkzonderstigma.nl>
Taboe. (2020)
ANP. (2006, 24 oktober)
Mansvelt Beck, M. (2019, 19 februari)
Sterk, A. (2019, 29 november)
<https://www.marketingtribune.nl/>

43
44
45
46
47
48

THINX

UNDERWEAR

FOR

WOMEN

WITH

PERIODS

—

hellothinx.com

ThinX, ThinX
Campaign, 2015

Thonik, Yoni packaging, 2015

<https://www.libresse.nl>

Morley, M. (2019, 9 januari)

<https://www.shethinx.com>

Inc. (2017)

Hagen, M.L., Van Voorhuizen, N. (2019, 30 maart)

Bongers, A. (2018, 15 maart)

49

50

51

52

53

54

praat in de mainstream media en 74% zou graag een realistisch beeld van ongesteldheid in reclames willen zien.⁴⁹

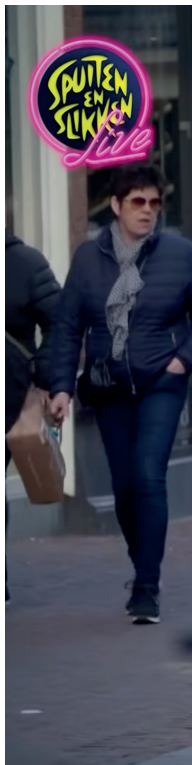
Thinx, een Amerikaans merk dat menstruatie bestendig ondergoed verkoopt, is bezig om het beeld te veranderen.⁵⁰ De ontwerpers in het team van dit bedrijf zetten zich af tegen de pastelkleuren en de bloempjes die bijna alle menstruatie-artikelen typeren en verbergen wat er eigenlijk gaande is. *“It’s like trying to pretend that people aren’t messy, bleeding human beings”*, stelt Design Director van Thinx, Meng Shui.⁵¹ Als reclame voor menstruatie gerelateerde producten eerlijk en rechtdoorzee zouden zijn, dan zou het niet zozeer betekenen dat het kopen van zulke producten schamend is. In oktober 2015 maakte Thinx een advertentie die zich onderscheidde van de meeste menstruatie gerelateerde reclame. Vanwege de grapefruit in het beeld werd het in eerste instantie verboden om de affiches in de metro’s van New York te publiceren. Na protest lukte dat uiteindelijk toch nog.⁵²

In Nederland brengt het merk Yoni vernieuwing in de markt met biologisch katoenen maandverbanden en tampons, terwijl het tegelijkertijd net als Thinx het taboe op menstruatie probeert te breken. De gedachte dat menstruatie niet geheim gehouden hoeft te worden zet Yoni door in haar verpakkingen. In de podcast *Damn, Honey* vertelt Mansvelt Beck dat er op het gebied van ontwerp en communicatie heel veel ruimte is om het anders aan te pakken.⁵³ Yoni benadert de verpakkingen op een hele andere manier dan de gebruikelijke verpakkingen, door sprookjes taferelen weg te laten en de woorden *vagina* en *menstruatie* er gewoon op te vermelden. De Nederlandse ontwerpers collectief Thonik is verantwoordelijk voor de visuele identiteit van Yoni.⁵⁴

Een minder commercieel voorbeeld

van het creëren van aandacht voor menstruatie wordt gegeven door Spuiten en Slikken presentatrices Gwen van Poorten en Emma Wortelboer.⁵⁵ In 2018 gaven zij dit onderwerp aandacht door het er als bekende Nederlanders openlijk over te hebben op basis van de campagne #kutverhaal. Zij deelden hun verhalen op social media met de hashtag #kutverhaal, spoorden iedereen aan dit ook te doen, waaronder veel andere BN'ers, en bespraken het taboe tijdens een uitzending van Spuiten en Slikken Live.

Het taboe op ongesteldheid is in transitie, maar in die transitie verschijnt een nieuw aandachtspunt. In de vorige voorbeelden worden vooral vrouwen aangemoedigd om hun verhalen te delen, vormen vooral vrouwen de doelgroep en zijn het vrouwen die dit stigma onder de loep willen leggen. Naast dat mannen indirect met menstruatie in contact komen en het voor hen net zo belangrijk is om hier meer over geïnformeerd te worden, hebben sommige mannen er ook direct mee te maken. Nydia van Voorthuizen en Marie Lotte Hagen, breinen achter het boek en de podcast *Damn, Honey*, plaatsten een bericht op Instagram: "Weinig mensen zijn zich ervan bewust dat menstrueren niet alleen iets is dat vrouwen doen. Non-binaire personen, intersekse mensen en trans mannen kunnen ook menstrueren."⁵⁶ Voor mensen die zich niet identificeren als vrouw kan menstrueren extra moeilijk zijn, omdat het genderdysforie oproept. Dat menstruatieproducten gepaard gaan met pastelkleuren en Venus-symbolen en dat herentoiletten niet beschikken over vuilnisbakken versterkt dit alleen maar. Als reactie op veel geluiden afkomstig van voorvechters van transgenderrechten, past Always in januari 2020 de verpakkingen aan door het vrouwelijke Venus-symbool te verwijderen.⁵⁷ Ook het voorheen

<https://pers.bnnvara.nl>
Damn, Honey. (2020, 23 januari)
Struik, N. (2019, 21 november)

55
56
57

Je bent heel erg doorgelekt.

VOOR IEDEREEN DIE DENKT
DAT IEMAND DIE STEMMEN
HOORT NIET OP EEN GOED
GESPREK ZIT TE WACHTEN.

DE HULPLIJN VOOR
MENSEN **ZÓNDER**
PSYCHISCHE ZIEKTE

0900-0727

<https://www.shethinx.com>
Nationale-Nederlanden. (2019, 18 juli)
<https://sire.nl>, M., & AIGA. (2017, 6 september)
Morley, M., & AIGA. (2017, 6 september)

58
59
60
61

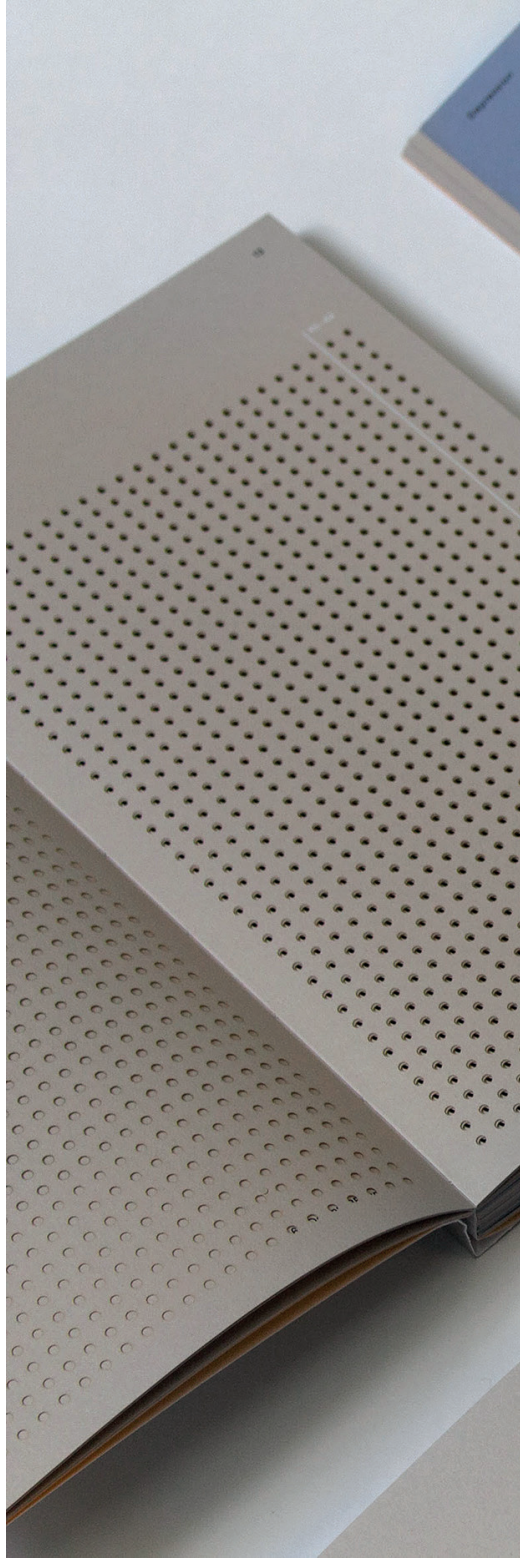
genoemde Thinx is zich bewust van deze kwestie. Zij gebruiken niet alleen vrouwen in hun advertenties, maar ook transgenders en non-binaire personen.⁵⁸

Uit een onderzoek uit 2019 in opdracht van Nationale-Nederlanden blijkt dat psychische klachten het grootste taboe vormen in Nederland.⁵⁹ Een stichting die zich hiermee bezig heeft gehouden is SIRE. Door middel van campagnes voert deze stichting maatschappelijke onderwerpen aan het Nederlandse publiek. Met de campagne *Psychisch Ziek* uit 2013 probeert SIRE het taboe op psychisch ziek zijn te doorbreken door de rollen om te draaien en een hulplijn te lanceren voor mensen zonder psychische ziekte.⁶⁰ Zo kunnen zij hulp krijgen bij het omgaan met mensen met bepaalde psychische problemen door aan hen vragen te stellen. SIRE heeft daarbij een televisie, radio en online campagne gemaakt waarin mensen met onzichtbare ziektes als depressie, PTSS, burn-out en Borderline het woord doen. Zo vertelt Mandy in een fragment dat ze blij is dat er nu hulp is voor mensen die haar stigmatiseren: met de hulplijn van SIRE kunnen zij namelijk van hun problemen af geholpen worden. Doordat SIRE met deze campagne de rollen omdraait, en er niet gezegd wordt dat mensen met een psychische ziekte hulp nodig hebben, maar juist de mensen zonder, wordt er een heel ander perspectief geboden op dit onderwerp.

Oostenrijkse ontwerper Katharina Schwarz heeft zich met haar afstudeerproject gericht op een onderwerp dat raakvlakken heeft met mentaal welzijn, namelijk suïcide. Het project heet *Nichtsein* (niet-zijn) en uitte zich in een publicatie met infographics die betrekking hebben op factoren en cijfers in verband met zelfmoord in Duitsland.⁶¹

Een ziekte die vandaag de dag nog steeds gestigmatiseerd wordt, maar

Katharina Schwarz
Nichtsein, 2017

Ein Wort von jemand anderen
mein Kopf mit scharfen schneidenden
Gedanken, die ich nicht hören will
#notjustsad

Mir wurde gesagt ich sei ein Fremdkörper
ich leide immer wieder fest das stimmt...
#notjustsad

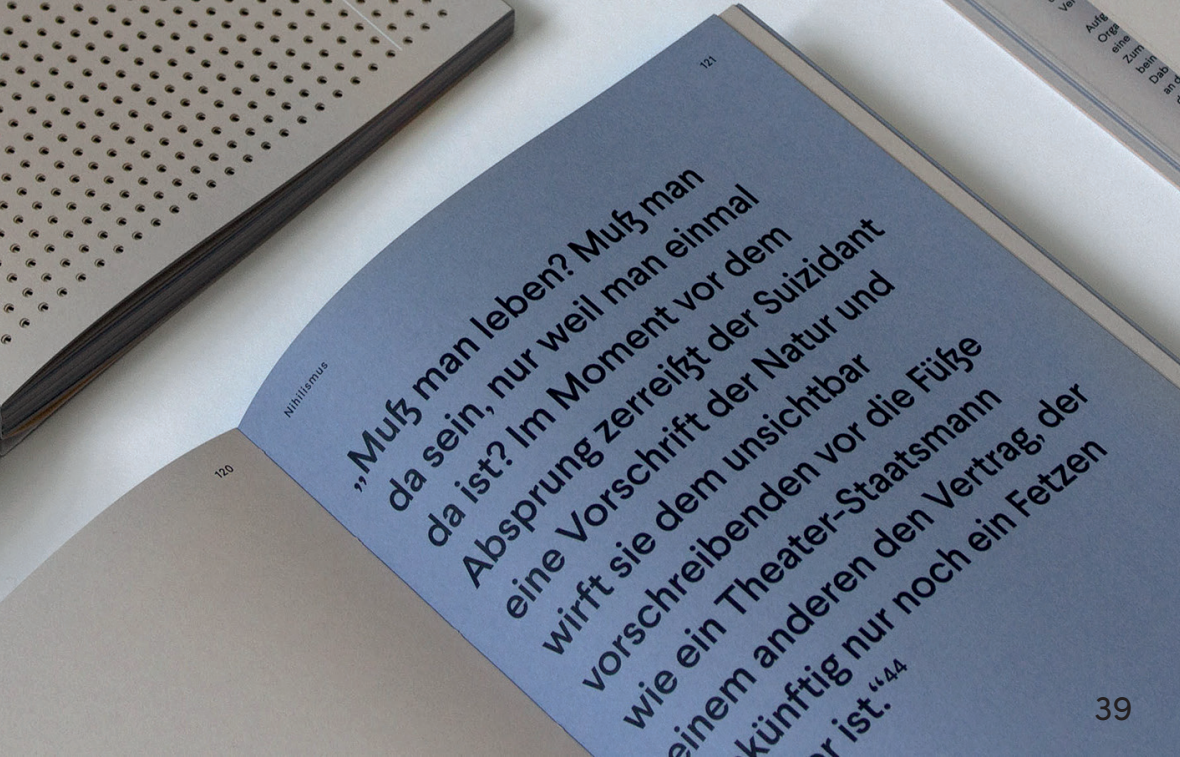
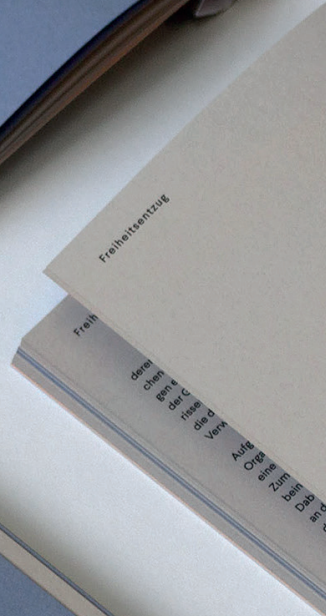
Schlafen. Für immer. Bitte. #notjustsad

#NotJustSad sein immer schon die Freize
halten um ja keinen zu belasten, dann 1x etwas
sagen und es heißt „was denn schon wieder los“
sei.

Question: who else here was fired from their
job for reasons related to #depression and or
#anxiety #ThisIsWhatAnxietyFeelsLike
#notjustsad

Wohin geht man, wenn man sich selbst nicht
mehr ertragen kann?
#notjustsad

Die Angst ist einfach immer da. Ich weiß
manchmal gar nicht wovor ich Angst habe
#angst #notjustsad

Nihilismus

„Muß man leben? Muß man
da sein, nur weil man einmal
Absprung zerreißt vor dem
eine Vorschrift der Suizidant
wirft sie dem unsichtbar
vorschreibenden vor die Füße
wie ein Theater-Staatsmann
seinem anderen den Vertrag, der
künftig nur noch ein Fetzen
ist.“

FACHSCHRIFT

1942 (S. 1) B. 17

am
Dah
an d
das
an d
Bei
da
am
Die
die
Me
wi
zu
den
sch
wi
In
die
zur
ve
EN
SP
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50

al minder dan in de jaren 80 van de vorige eeuw, is AIDS. De Italiaanse fotograaf Oliviero Toscani was lange tijd het creatieve brein achter de reclames van Benetton.⁶² Voor de United Colors-campagne van het merk Benetton was het blootleggen van de harde waarheid zijn grootste drijfveer en gebruikte Toscani in 1992 een foto van Thérèse Frare, studente journalistiek, gemaakt in 1990. Op de foto zie je David Kirby, AIDS activist en tevens slachtoffer, op zijn sterfbed in de armen van zijn vader, omgeven door familie. Toen de ziekte in de jaren 80 van de vorige eeuw geassocieerd werd met homoseksualiteit, ontstond er veel onverschilligheid over, werden homoseksuelen hierdoor gediscrimineerd en ontstond het taboe.⁶³ De campagne bracht AIDS wereldwijd onder de aandacht en is nu wereldberoemd.

Ten slotte is er het taboe op feminisme. Sinds de tweede feministische golf in de jaren 80 van de vorige eeuw is dit zogenaamde *F-woord* een taboe geworden.⁶⁴ Een van de achterliggende oorzaken hiervan is dat veel mensen het emanciperen van de vrouw koppelen aan het onderdrukken van de man. Maar ook al heeft iedereen tegenwoordig een eigen opvatting over de betekenis van het feminisme, in de basis gaat het om het streven naar een gelijke verhouding tussen man en vrouw. Inkomensongelijkheid, zwangerschapsdiscriminatie, onevenredige representatie van vrouwen aan de top, seksuele intimidatie en taboes op onderwerpen zoals menstruatie en de overgang zijn slechts enkele voorbeelden die aangeven dat deze ongelijke machtsverhouding anno 2020 nog steeds bestaat en dat feminisme nog steeds relevant is.

Een filosoof en feminist waar vrouwen hun rechten tegenwoordig voor een groot deel aan te danken hebben, is Simone de

Faber, H. (1996, 1 juni)
<https://www.salon.com>
<https://npofocus.nl>

62
63
64

These Frare, David Kirby, 1990

KesselsKramer, Behandel me als een dame, 2016

Beauvoir. Samen met Jean-Paul Sartre vertegenwoordigde zij halverwege de 20e eeuw het existentialisme, de filosofische stroming die vrijheid en verantwoordelijkheid over je keuzes voorop stelt. De stroming legt uit dat existentie, bestaan, vooraf gaat aan essentie, de zin van het bestaan. Men kan pas aan het einde van zijn leven weten wat zijn essentie is, omdat men gevormd wordt door ervaringen en het maken van keuzes. Vrijheid betekent dat je moet kiezen en kiezen betekent dat je verantwoordelijkheid af moet leggen. Met andere woorden: je kunt je niet verschuilen achter uitingen als *zo ben ik nu eenmaal*, want je kiest ervoor om op die manier te handelen. Toch kun je niet alle keuzes zelf maken, vindt De Beauvoir, want je hebt bijvoorbeeld geen invloed over het geslacht waarmee je geboren wordt. De Beauvoir onderscheidt zich van Sartre met de gedachte dat de vrijheid van een individu pas kan bestaan wanneer anderen ook vrij zijn. In haar boek *De Tweede Sekse* gaat ze dieper op deze gedachte in met het vrouw-zijn en omschrijft ze drie kernideeën. Ten eerste stelt ze vast dat de wereld gezien wordt vanuit het mannelijke perspectief. In dit perspectief dat als neutraal beschouwd wordt, is de man het subject dat handelt en de vrouw het object dat ondergaat. Ten tweede worden vrouwen niet geboren, maar gemaakt. Vrouwen krijgen rollen opgedragen en leren hoe ze zich horen te gedragen. Ten derde vindt De Beauvoir dat vrouwen evenveel kansen hebben als mannen en er gestreefd moet worden naar emancipatie.⁶⁵

Britse activist, feminist en schrijver Caroline Criado Perez bouwt voort op het gedachtegoed van De Beauvoir. Ze noemt het voorbeeld van Apple, die het bijhouden van de menstruatiecyclus niet in de app *Health* betreft, in een interview met NRC

en verklaart het met de *genderdatakloof*: het fenomeen dat vrouwen vaak niet gemeten of meegerekend worden in onderzoek en het bij *mensen* vaak om *mannen* gaat. In haar prijswinnende boek *Invisible Women* stelt ze de vraag waarom de helft van de bevolking als een uitzondering behandeld wordt. Criado Perez: "In allerlei velden in de geneeskunde zijn vrouwen een variant op de standaardmens."⁶⁶ Een vrouw loopt bijvoorbeeld bij een hartinfarct 50% meer risico om verkeerd gediagnosticeerd te worden, omdat de symptomen bij vrouwen anders zijn dan bij mannen. Women Inc. is een Nederlands collectief dat de kansen van vrouwen wil vergroten. Zij geeft gerichte informatie, maakt campagnes, biedt een podium en zet belangrijke onderwerpen op de maatschappelijke agenda. Een van hun campagnes is *Behandel me als een dame* en richt zich op het feit dat gezondheidszorg gebaseerd is op het mannenlichaam. Women Inc. wil gelijke kansen op gezondheid voor iedereen, omdat onwetendheid over het vrouwenlichaam goede kwaliteit van zorg in de weg staat en levens bedreigt.⁶⁷ De campagne *Komt een Mens bij de Dokter* die geïnitieerd is door Alliantie Gezondheidszorg op Maat, waar Women Inc. deel van uit maakt, haakt in op de laatstgenoemde campagne. De campagne wil onder de aandacht brengen dat iedereen de juiste zorg verdient, of je nou vrouw, man, homo, lesbienne, hetero, trans of interseksueel bent. Het doel is om in gesprek te gaan met je dokter of hulpverlener en open te zijn, om te voorkomen dat schaamte, verkeerde aannames en ontbrekende kennis de juiste zorg in de weg staat. Beide campagnes zijn verzorgd door ontwerp- en communicatiebureau KesselsKramer.⁶⁸

Sterk, A. (2019, 29 november)
<https://www.womeninc.nl>
<https://www.komteenmensbijdedokter.nl/>

66
67
68

DE GEZONDHEIDSZORG IS GEBASEERD
OP HET MANNENLICHAAM

BEHANDEL ME ALS EEN DAME

WOMEN
INC

KesselsKramer, Behandel
me als een dame, 2016

Het belang van beeldvorming

“Het probleem met stereotypes is niet dat ze niet waar zijn maar dat ze onvolledig zijn. Ze maken een verhaal tot het enige verhaal.” Dit citaat is afkomstig van schrijver en feminist Chimamanda Adichie en ik ben het met haar eens. Stereotyperen is een vorm van categoriseren en dus menselijk. We delen de wereld op in hokjes, omdat de wereld complex is. Gelukkig hoeven we niet keer op keer te vragen om een langwerpige omhulsel waar inkt uit komt, wanneer we een pen nodig hebben. Stereotyperen is een vorm van hokjesdenken en is onvermijdelijk, stigmatisering daarentegen niet. Ik denk dat stigma's en taboes ontstaan door het gebrek aan kennis en empathie en vind het dan ook van belang dat er naast stereotype beelden ook andere soorten beelden in de media verschijnen, zodat men bekend is met een diverser beeld, beter geïnformeerd wordt en stigma's gebroken worden. Representatie en beeldvorming doen er toe.

Taboebrekers en stigmastoppers

Op basis van de taboes op menstruatie, psychische ziektes, AIDS en feminisme zijn er verschillende manieren aan bod gekomen waarop beeldmakers taboes kunnen breken. Ten eerste kan er geprofiteerd worden van social media, wat onder andere *Damn, Honey* doet. Een boodschap verspreidt zich op deze manier snel en bereikt veel mensen, vooral jongeren. Ten tweede kan het soms een verschil maken als bekende Nederlanders betrokken worden bij een campagne, zoals bij #Kutverhaal het geval is. Ten derde is het een strategie om mensen expres te confronteren, shockeren of irriteren, zoals Thinx en Oliviero Toscani dat doen. Ten vierde kun je door middel van humor mensen ergens anders naar laten kijken. SIRE doet dit door een

minder serieuze toon aan te slaan in hun campagne over psychisch ziek zijn. Ten slotte zijn er nog andere voorbeelden van aandacht voor taboes voorbij gekomen die minder om aandacht schreeuwen, maar die heel poëtisch, eenvoudig of traditioneel op doeltreffende wijze een ander beeld neerzetten van een product of onderwerp dat getaboëiseerd wordt. Op enkele voorbeelden ga ik wat dieper in.

Als ik de merken en campagne makers die zich richten op menstruatie met elkaar vergelijk, dan springt Thinx erboven uit. Ten eerste representeert Thinx niet alleen vrouwen en ten tweede trekt ze actief ten strijde tegen het taboe. In hun advertentie werd de stereotype beeldtaal eindelijk afgewezen en door middel van frisse kleuren en minimalistische toepassing van typografie een volwassen beeld neergezet. Dit is best vooruitstrevend, om over de grapefruit maar te zwijgen. De reclamemakers van Thinx proberen niet alleen een product te verkopen, maar komen ook in opstand tegen het beeld dat de maatschappij heeft van menstruatie. Ze zetten zich in voor een nieuwe beeldvorming en dat vind ik een goed initiatief.

Op het gebied van aandacht voor psychische aandoeningen vind ik het boek van Schwarz heel sterk. Wat dit boek zo interessant maakt, is dat het bestaat uit zowel emotionele aspecten als feitelijke. Een groot gedeelte van het boek beslaat een infographic die het aantal zelfmoorden in 2015 afbeeldt. Elk gaatje, in de bladzijde staat voor één zelfmoord, één afwezigheid. Schwarz behandelt vervolgens factoren zoals gender, inkomen en burgerlijke staat. De factoren eenzaamheid en depressie zijn bewust gescheiden van de statistieken en krijgen aandacht in de vorm van afscheidsbrieven en persoonlijke verhalen. Een goed uitgewerkt concept, vind ik.

Op de manier waarop Toscani AIDS wereldwijd aandacht heeft gegeven, heb ik wat aan te merken. Het is ten eerste een grote stap om zo'n onderwerp in te zetten als reclame voor een kledingmerk. Maar ondanks de commerciële redenen heeft Toscani met de foto wel een discussie in gang gezet en bewustzijn gecreëerd. Het is provocerend, maar doeltreffend. Deze andere manier van reclame maken, met sociaal-maatschappelijke doeleinden, juich ik toe. Toch vind ik dat Toscani schuldig is aan stigmatisering. In tijden dat er nauwelijks wat bekend is over AIDS, heeft hij bijgedragen aan een eenzijdige beeldvorming die bepalend is geweest voor de manier waarop veel mensen naar AIDS zijn gaan kijken.

De idealen achter de campagnes van Women Inc. hebben veel overeenkomsten met mijn standpunt over de beeldvorming van autisme. Waar zij pleiten voor gelijke kansen op gezondheidszorg en gelijke behandeling ongeacht je gender of sekse, pleit ik voor gendergelijkheid bij onderzoek naar en diagnosticering van autisme. Iedereen heeft recht op gezondheidszorg, maar wanneer er in de gezondheidszorg alleen gekeken wordt vanuit het mannelijke perspectief, dan heeft een groot deel van de bevolking dit recht niet. Het is dus heel belangrijk dat dit onderwerp meer aandacht krijgt en ik word dan ook blij als ik het werk van Women Inc. zie. Simone de Beauvoir is daarnaast een groot voorbeeld voor mij. Ik verkeer wel in een positie om meer aandacht voor dit onderwerp te creëren, maar zolang alle vrouwen, transgenders en non-binaire mensen met autisme nog benadeeld worden, ben ik in werkelijkheid ook niet zo vrij als ik op dit moment ervaar.

De taboe als marketingstrategie

Veel voorbeelden van initiatieven die taboes willen breken zijn geïnitieerd door merken zoals Always en Thinx. Ik ben me ervan bewust dat deze merken zich niet volledig vanuit hun visie betrekken bij sociaal-maatschappelijke problemen, maar dit voornamelijk toepassen als marketingstrategie. Zij hopen publieke aandacht te krijgen door vooruitstrevend te lijken en taboes aan te kaarten, net zoals sommige merken zich milieubewust en duurzaam voordoen om een beter imago te krijgen en klanten te trekken. Ondanks de beweegredenen denk ik dat de bijdrage van deze merken van groot belang is voor de maatschappij, omdat hun vermogen om veel mensen te bereiken de potentie heeft om veranderingen in gang te zetten.

Tot zover zijn er voorbeelden aan bod gekomen waarin taboes, stigma's en andere onzichtbare problemen aandacht krijgen. In dit hoofdstuk zoom ik in op autisme, die ook onzichtbaar is. Het onderzoek naar vrouwen, transgenders en non-binaire personen met autisme staat nog in de kinderschoenen. Om inzicht te krijgen in de aandacht die er in het heden en verleden voor dit onderwerp is geweest, legt dit hoofdstuk uit wat het huidige beeld van autisme is en worden er voorbeelden gegeven waarin er gecommuniceerd wordt over autisme door organisaties, artiesten, ontwerpers en andere media.

Stigma

Uit het vorige hoofdstuk is gebleken dat televisie en film een belangrijke rol spelen in verband met beeldvorming in de huidige maatschappij. “Veel van wat mensen weten over autisme kennen ze via stereotypen uit de media,” zegt Anne Fleur Stapert, wie arts en onderzoeker is bij Autisme Team Noord-Nederland.⁶⁹ De manier waarop mensen met autisme verschijnen in de media bepaalt dus voor een groot deel hoe er naar hen gekeken wordt en in welke mate er gestigmatiseerd en gestereotypeerd wordt. In films waarin psychische stoornissen voorkomen, spelen mannen meestal het hoofdpersonage.⁷⁰ Enkele bekende voorbeelden zijn de autistische personages Raymond uit de film *Rainman*, Forrest uit de film *Forrest Gump* en Sheldon uit de televisieserie *The Big Bang Theory*. In 2017 kwam het eerste seizoen van de Netflix serie *Atypical* uit. De serie vertelt op relatief realistische wijze het verhaal van een autistisch persoon, maar ook hier weer staat een mannelijk personage centraal. Films en series waarin vrouwen met autisme voorkomen, zijn schaars; helemaal voor het jaar 2000. Voorbeelden waarin toch enkele vrouwen met een vorm van autisme voorkomen zijn *Temple Grandin*, *Snow Cake* en *Mozart & The Whale*.⁷¹ Films en series zetten meestal geen eerlijk beeld neer van de stoornis. Het is belangrijk om te realiseren dat films en televisieseries een extreem beeld creëren om kijkcijfers scoren in plaats van om een zo eerlijk mogelijk beeld neer te zetten.

Uit deze informatie kan opgemaakt worden dat de maatschappelijke beeldvorming van autisme gebaseerd is op conclusies die door wetenschappers in het verleden zijn gedaan en op manifestaties in de media. Films zoals *Rainman* hebben vooroordelen gecreëerd, waardoor er vandaag de dag nog steeds sprake is van stereotypering en stigmatisering bij

<https://www.womeninc.nl>
Casey, J. (2005), p. 99
<https://pasnederland.nl>

69
70
71

autisme. Dankzij Asperger wordt autisme gezien als een witte, masculiene stoornis en passen vrouwen, transgenders en non-binaire personen nog niet binnen het plaatje van autisme. Vanwege Kanner wordt er nog wel eens kwaadgesproken over de ouders van autisten en door andere wetenschappers wordt de stoornis nog wel eens geassocieerd met een verstandelijke beperking.⁷² Sommige autistische mensen vertonen gedrag dat anders is dan wat als normaal beschouwd wordt in de huidige maatschappij. Een groot aantal mensen kijkt alleen naar deze afwijkende eigenschappen, waardoor het beeld van de autist als freak of eenling is ontstaan. Daarnaast wordt er vaak alleen naar de uitersten gekeken en zien veel mensen bij een autist een extreem rekenkundig wonder of juist een extreem sociaal incapabel persoon voor zich. Ook wordt autisme vaak gezien als ziekte, defect of zwakte. Mede hierdoor hangt er tegenwoordig een negatieve lading aan autisme en gebruiken sommigen *autist* als scheldwoord.

Doordat stereotypes van autisten aanhoudend verschijnen in de media is men gewend geraakt aan deze verkeerde representaties die als waarheid aangenomen worden en gaan bepalen hoe een autist eruit moet zien en zich moet gedragen. Maar niet elke autist kan zich identificeren met dit stereotype beeld. Wanneer een mens zichzelf nergens gerepresenteerd ziet worden, benadrukt dit dat zij of hij afwijkt van de norm. Wanneer een mens zichzelf steeds op een verkeerde manier gerepresenteerd ziet worden, heeft zij of hij last van stigma. Beide gevallen hebben veel invloed op het zelfbeeld van iemand. Uit schaamte en om vooroordelen en stigma uit de weg te gaan, kan iemand met autisme hulp uit de weg gaan, zich terugtrekken of het zichzelf overbelasten

door juist aan de norm proberen te voldoen. Ook kunnen vooroordelen leiden tot discriminatie. Aanhoudende manifestaties van autistische stereotypes hebben ook invloed op professionals en buitenstaanders. Zolang er sprake is van geringe informatievoorziening over autisme, is niet elke professional in staat om de stoornis bij iedereen te herkennen. Er ontstaat een zogenoemde *self-fulfilling prophecy*: vooral mensen die aan het stereotype beeld voldoen, worden gediagnosticeerd. De stigmatisering van autisme wordt zo in stand gehouden.

Autisme verwoord en verbeeld

Om te beginnen is het puzzelstukje het symbool voor autisme. Dit vindt zijn oorsprong in 1963 toen de Britse organisatie National Autistic Society hun logo introduceerde, dat bestond uit een puzzelstukje waarop een huilend kind was afgebeeld. Het puzzelstukje insinueert autisme als verbazingwekkende en raadselachtige stoornis en het huilende kind zou verwijzen naar het lijden van mensen met autisme. Veel organisaties met betrekking tot autisme die na NAS kwamen, namen het puzzelstukje over als symbool. Er is ook kritiek op het gebruik van dit symbool, omdat het suggereert dat iets imperfect of incompleet is. In 2017 werd dit ook aangetoond middels een studie.⁷³ Hieruit bleek dat puzzelstukjes in logo's voor autisme organisaties en in het algemeen negatieve associaties oproepen.⁷⁴

In Nederland bestaan een aantal organisaties die zich inzetten voor de belangen van mensen met autisme, zoals de NVA (Nederlandse Vereniging voor Autisme) en PAS (Personen uit het Autistisch Spectrum). De NVA doet mee aan een project over vrouwen met autisme dat in 2018 van start is gegaan. Het project moet helpen met het beter

maar je ziet er helemaal niet autistisch uit

bianca toeps

Bianca Toeps
boekomslag, 2019

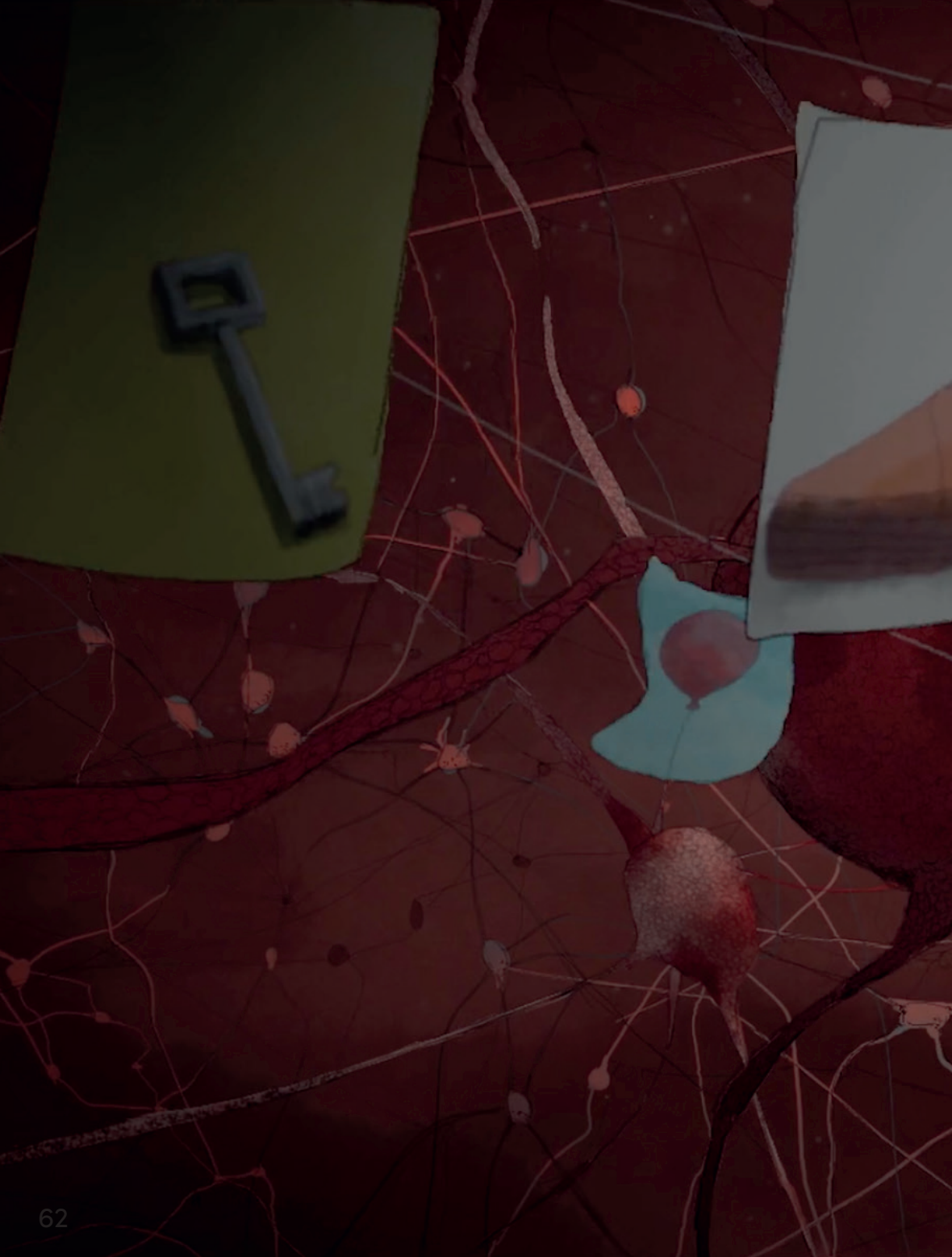
stellen van een diagnose en behandelen en heet *EmFASiS* (Elucidating Female Autism Study: Improving diagnosis and early intervention).⁷⁵ Sinds 2017 bestaat ook FANN, wat staat voor Female Autism Network of the Netherlands. FANN is een landelijk interdisciplinair netwerk voor professionals en is opgericht om de diagnostiek en behandeling van meisjes en vrouwen met autismespectrumstoornissen te verbeteren en om meer aandacht te creëren op dit gebied.

Ook eisen sommigen aandacht voor autisme door middel van het woord. Zo heeft fotograaf en blogger Bianca Toeps onlangs haar ervaringen als autist beschreven in haar boek *Maar je ziet er helemaal niet autistisch uit*.⁷⁶ Ze geeft onder andere haar mening over wat de wetenschap over autisme zegt en vertelt haar eigen verhaal en die van anderen. Zo stelt Toeps je voor aan *autism advocates* Zjos Dekker en Christina Curry wie de beeldvorming rond autisme proberen te veranderen door er over te praten en te posten op social media. Ook noemt Toeps het Nederlandse topmodel Melissa Koole. Met haar zichtbaarheid en positie wil ook Koole autisme bespreekbaar maken en is ze een rolmodel voor andere meisjes en vrouwen met autisme, net zoals Bianca Toeps, Zjos Dekker en Christina Curry.

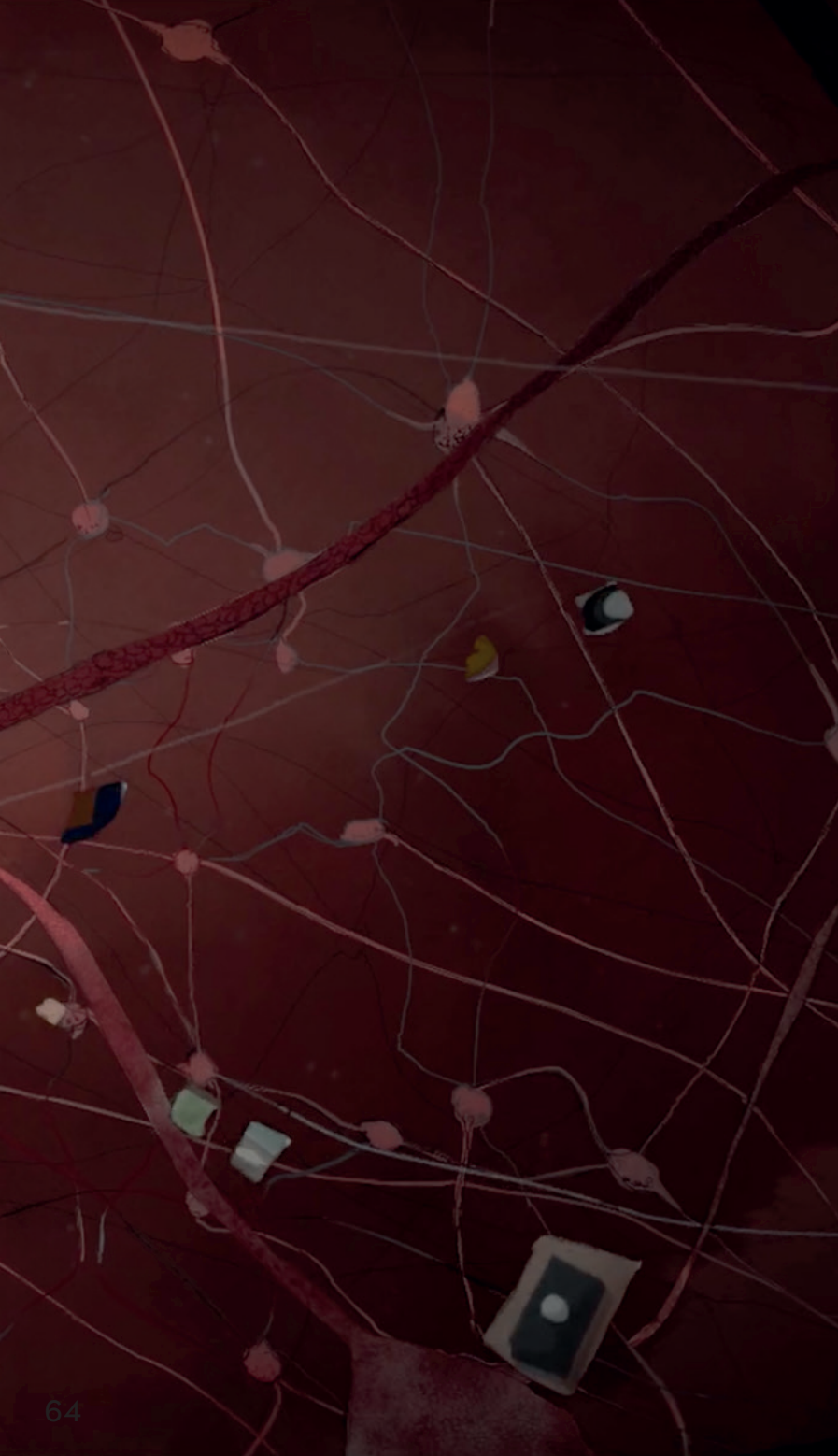
Vervolgens zijn er veel artiesten die door middel van beeld aandacht geven aan de onzichtbare stoornis. In januari 2020 kwam *Mind My Mind* uit, een Nederlandse animatiefilm van Floor Adams. De film gaat over autisme, (zelf) acceptatie en liefde, en zet voor een keer geen stereotype beeld neer. De hoofdpersoon is geen supernerd, niet extreem hoogbegaafd of een *autistische savant*, maar gewoon een jongen met eigenschappen die hem in de weg zitten. Om een realistisch beeld neer te zetten, heeft Adams contact gehad met mensen

<https://www.autisme.nl>
Toeps, B. (2019)

75
76

Floor Adams
Mind my Mind, 2019

met de stoornis. Ze is zich bewust van het feit dat autisme zich bij iedereen anders uit en legt uit dat het scenario dat ze schetst ook niet van toepassing is op iedereen.⁷⁷

De reeds genoemde campagne van Sire *Psychisch Ziek* schenkt ook aandacht aan autisme. In de campagne komt Gijs voor. Hij vertelt in het radio en televisie fragment dat hij niet serieus genomen werd door zijn dokter toen hij aangaf dat hij autisme had en behoefte had aan een rustige en duidelijke uitleg. De boodschap van het spotje is: Gijs heeft autisme, maar de dokter heeft hulp nodig.⁷⁸

Perceptual Thinkers is een merk en experimenteel project van de Hongaarse product ontwerper Daniel Szalkai. Samen met textiel ontwerpers creëert hij kleding die geïnspireerd is op de waarneming en wensen van autistische personen. In de kledingstukken is gekozen voor bepaalde materialen en vormen die kalmerend of juist stimulerend werken. Toch is de kleding niet specifiek ontworpen voor autisten, maar voor iedereen. De gemoedstoestand die de kleding veroorzaakt, zorgt ervoor dat je stilstaat bij de manier waarop autistische personen de wereld waarnemen. Het doel is om de grenzen tussen verschillende mensen in de samenleving te vervagen en het hele spectrum aan menselijke waarneming te verkennen met mode.⁷⁹

Iemand die autisme in een ander licht wilde zetten met grafisch ontwerp is de Russische Elya Forelya. Met haar project uit 2019 genaamd *Adaptation difficulties of people with Autism spectrum disorder (ASD)* wil ze haar omgeving informeren over de stoornis om vooroordelen te bevechten. Terwijl autisme vaak somber wordt ingeschat, creëert Forelya juist een kleurrijke en minder heftige indruk van de stoornis. De boodschap wordt verteld door illustraties en tekst op een driedimensionaal object.⁸⁰

A large green speech bubble graphic with a white telephone handset icon inside a smaller speech bubble to its left. The main bubble contains text about a helpline.

DE HULPLIJN VOOR
MENSEN **ZÓNDER**
PSYCHISCHE ZIEKTE

0900-0727
€ 0,10 p/min

www.sire.nl

SIRE

Sire, Psychisch
Ziek, 2013

Perceptual ↔ Thinkers

AW 18

Perceptual ↔ Thinkers

AW 18

Perceptual ↔ Thinkers

AW 18

Angelos, A., & It's Nice That. (2019, 16 augustus)
<https://www.donaldvandezanden.nl>
<https://doodlebeth.com/>
<https://www.autisme.nl>
<https://www.autismspeaks.org>

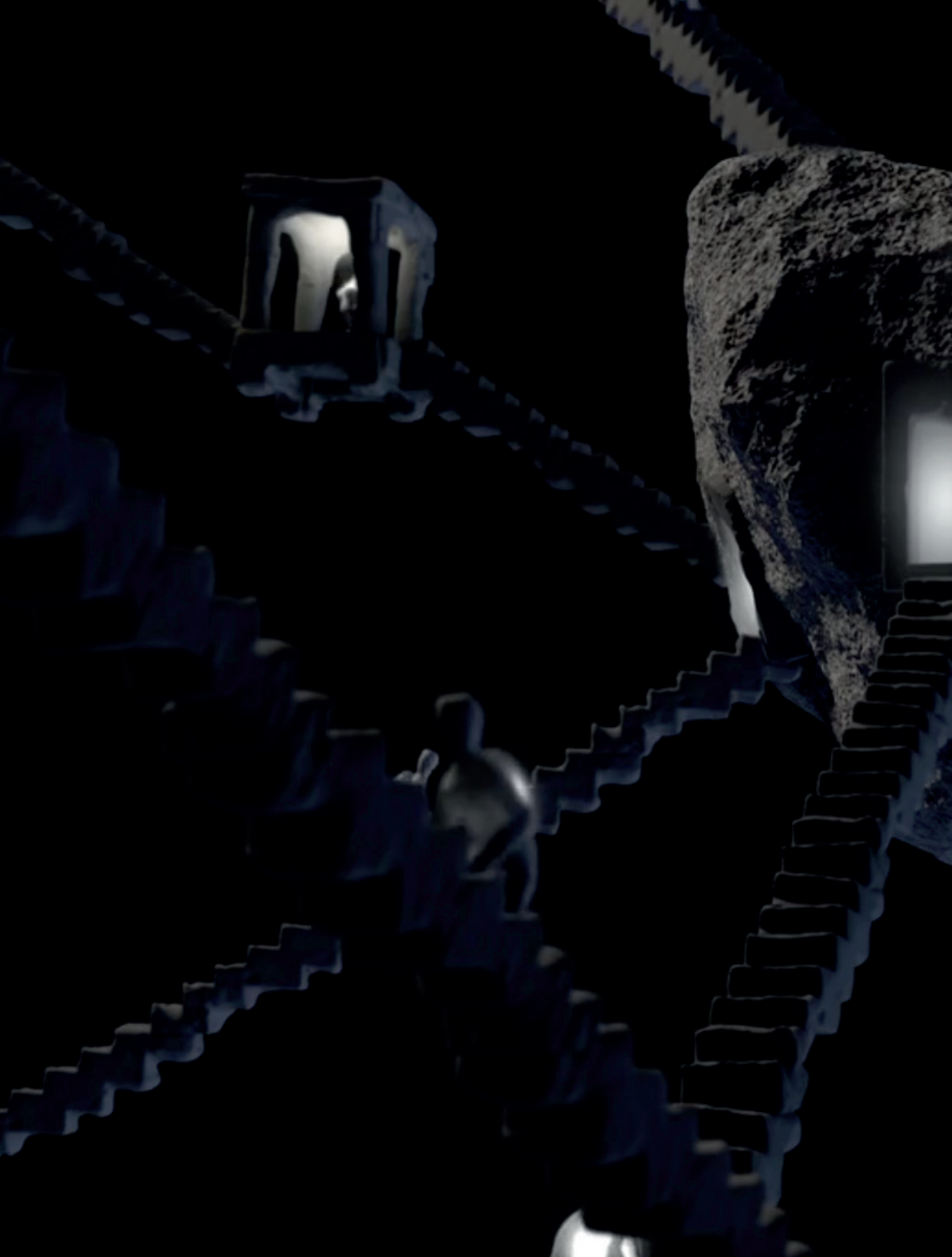
80
81
82
83
84

3D animator Donald van de Zanden heeft in zijn project *Autism* uit 2018 vijf animaties gemaakt waarin de vijf volgens hem meest concrete theorieën over het denken van mensen met autisme afgebeeld worden. Elke animatie wordt statisch herhaald en weergeeft visualisaties gemaakt van klei. Ook speelt geluid een rol. Met dit project zet Van der Zanden de sensorische gevoeligheid, context blindheid, executieve functies, theory of mind en centrale coherentie van een autist om in beeld.⁸¹

Beth Wilson is een comic designer die onder de naam Doodlebeth te werk gaat. Een van haar onderwerpen die ze aanstipt met haar werk is autisme. Haar illustraties zijn educatief van aard, leggen uit waar zij als autist tegenaan loopt en hoe autisme van binnenuit ervaren wordt. Een van haar illustraties uit 2016 portretteert de manier waarop autisme wordt neergezet in de media.⁸²

In 2015 heeft Resultât, een bureau voor marketing & reclame gevestigd in Utrecht, een campagne gemaakt in opdracht van Het Leo Kannerhuis, een behandel- en kenniscentrum voor autisme. Het project *In Aut* had als doel het inventariseren van struikelblokken van jongeren met autisme en het vinden van oplossingen hiervoor. Resultât verzorgde de identiteit, de website, de fotografie en het drukwerk van de campagne.⁸³

Autism Speaks beschrijft zichzelf als een Amerikaanse organisatie die opkomt voor autistische personen en hun families.⁸⁴ Zij doen onderzoek naar autisme en verzorgen onder andere bewustwordingscampagnes. Zo kwamen ze in 2009 met de video *I am autism* die met een bepaalde vertolking van de stoornis veel mensen bereikt heeft. In de eerste helft van de ongeveer drieënhalve minuut durende spot hoor je een stem die zichzelf voorstelt als autisme. "*I am Autism.*

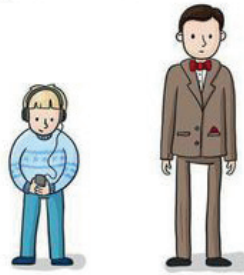

Donald van de Zanden
Autism, 2018

HOW AUTISM IS PORTRAYED IN THE MEDIA

WHAT AUTISM ACTUALLY LOOKS LIKE

© Beth Wilson 2016

WE ARE ALL DIFFERENT

Asefeh Tayebani, Precious Burden, 2019

I know where you live, I live there too. I work faster than pediatric AIDS, cancer and diabetes combined. And if you are happily married, I will make sure that your marriage fails”, zijn enkele woorden uit de boodschap. Op de achtergrond is een dreigende toon te horen die op de helft van de video omslaat naar een hoopvolle klank, wanneer familieleden aangeven dat ze zich niet laten intimideren door autisme: “Autism, if you are not scared, you should be. When you came for my child, you forgot you came for me.”⁸⁵

Ontwerper Asefeh Tayebani is autistisch en haar project *Precious Burden* gaat daarover. Ze is van mening dat mensen met een mentale beperking vaak niet begrepen of gerespecteerd worden in de samenleving, terwijl begrip en acties van anderen voor een groot deel bepalen hoe moeilijk of makkelijk er met de beperking te leven is. Door middel van de door haar ontworpen objecten wil Tayebani mensen laten zien en voelen hoe het is om autisme te hebben en vertellen dat ze zich niet hoeven te verstoppen vanwege hun beperking.⁸⁶

Jun Cen is een in New York gevestigde illustrator die beeld maakt voor onder andere New York Times en Washington Post. Ze werd gevraagd om een illustratie te maken bij een artikel dat ging over vrouwen met autisme die hun problemen verbergen voor de buitenwereld door maskers op te zetten. Het beeld weergeeft een vrouw verscholen in een cocon, die symbool staat voor haar masker en haar afschermt voor de omgeving. Dit visualiseert de situatie van veel vrouwen met autisme op een surrealistische manier.⁸⁷

Anders is een fotografisch project van fotograaf en art director Petrina Derksen waarin vrouwen met autisme centraal staan. Het project werd tentoongesteld in Loods6 in Amsterdam, als onderdeel

van de eindexamen expositie van de Fotoacademie te Amsterdam in 2019. Het werk bestaat uit een reeks portretten van jonge vrouwen met Asperger.⁸⁸

Petrina Derkeen
Anders, 2019

Jun Cen, Cocoon, 2018

Mijn beeldvorming

In het boek *Maar je ziet er helemaal niet autistisch uit* van Bianca Toeps kan ik veel herkenning vinden. Toeps pleit voor meer zichtbaarheid, zodat er geen *one-size-fits-all* definitie van autisme blijft bestaan, zoals ze zelf omschrijft.⁸⁹ Hieraan kan gewerkt worden zodra meer mensen met autisme zich uit durven te spreken en er een diverser beeld van autisme in de media verschijnt. Toeps draagt bij aan verandering doordat ze zichzelf en andere minder stereotype Nederlandse autisten representeert. Een realistischer beeld doet ertoe, omdat men anders steeds maar op dezelfde eenzijdige manier naar de stoornis blijft kijken en veroordelen blijven bestaan. Ikzelf had vooral veel last van de veroordelen toen ik net de diagnose gekregen had. Ik kon me niet identificeren met het plaatje van een autist dat ik in mijn hoofd had. Door de negatieve gevoelswaarde vertelde ik eerst zo min mogelijk mensen over mijn diagnose en schaamde ik me ervoor, waardoor ik juist meedeed aan het stigmatiseren en het in stand houden van het taboe.

Zoals ik al aangegeven heb in het vorige hoofdstuk, denk ik dat stereotyperen onvermijdelijk is. Het stereotype autist zal altijd blijven bestaan, maar ik vind het wel belangrijk dat de maatschappij dit stereotype vanuit een andere invalshoek gaat benaderen. Mensen moeten weten dat de stoornis niet is gekoppeld aan gender, intelligentie of ras. Daarnaast zou het duidelijk moeten zijn dat er niet zoiets is als *de autist*. Bovendien ben ik van plan om de negatieve lading van het woord *autist* uit de wereld te helpen door het gewoon lekker te gebruiken. Hoe minder ik er zelf een probleem van maak, hoe minder het een taboe is. Ik denk dat grafisch ontwerpers en andere katalysators hier een belangrijke bijdrage aan kunnen leveren.

Woord en beeld

Het blijkt dat er nog niet heel veel aandacht is voor genderongelijkheid bij autisme. De projecten die er al zijn, gaan over bewustwording van het bestaan van autisme over het algemeen en het creëren van begrip ervoor. Aandacht voor autisme bij vrouwen, transgenders en non-binaire mensen is er niet of nauwelijks in de creatieve industrie. Het valt mij op dat de meeste uitingen die over autisme gaan, geïnitieerd zijn door mensen zonder autisme en dat ze ondanks hun bewustzijn-creërende karakter alsnog een bias bevatten.

Ik ben kritisch wanneer het gaat om projecten over autisme die in stand zijn gebracht zonder mensen met autisme. Ik heb Beth Wilson en Asefeh Tayebani genoemd als artiesten die uit eigen ervaring spreken op het gebied van de stoornis en ik juich hun werk toe, maar in het verleden wordt er voornamelijk over en voor autisten gepraat. Dat vind ik jammer, omdat de belangen van autisten meestal niet overeenkomen met de belangen die autisten zouden hebben volgens familie en ander betrokkenen. Een voorbeeld hiervan is de campagne van Autism Speaks, waarin eigenlijk ouders van autisten aan het woord zijn. Ik vind de boodschap in de video ronduit krankzinnig en weet dat deze absoluut niet spreekt voor een autist. Het beeld roept angst en medelijden op en ontmenselijkt mensen met autisme volledig. Dit soort uitingen dragen bij aan het idee dat autisme een ziekte is en dat het genezen moet worden in plaats van dat het er mag zijn. Niet alle aandacht voor autisme is gewenst.

Wanneer het gaat om de manier waarop autisten in beeld worden gebracht, zie ik nog een struikelblok. In het project van Donald van der Zanden wordt een beeld geschetst dat juist volledig voldoet aan het beeld van de stereotype autist,

wat eerder cliché dan verfrissend is. *Autism* geeft het onderwerp een podium, wat in eerste instantie positief is, maar op een verkeerde manier tot uiting komt. Hij verklaart de stoornis met vijf theorieën die wel onderdeel zijn van, maar naar mijn mening niet sprekend zijn voor de stoornis. Een persoon dat onbekend is met de stoornis zal net als ik, met name door het onheilspellende geluid op de achtergrond en de donkere kleuren, de indruk krijgen dat autisme iets buitenaards en gevaarlijks is. Ten slotte koppelt hij autisme aan hoogsensitiviteit, terwijl een *High Sensitive Person* (HSP) wel degelijk iets anders is dan een autist. Het is duidelijk dat er gekeken is naar het beeld dat rondgaat in de media, in plaats van dat er geluisterd is naar mensen met autisme zelf. De grootste reden dat ik de animatiefilm van Floor Adam bewonder, is dan ook omdat in *Mind My Mind* wel een eerlijk beeld gegeven wordt van een autist.

Op het gebied van beeldvorming in verband met genderongelijkheid zie ik veel ruimte voor verandering. In de media en in campagnes over autisme wordt de stoornis nog het vaakst gerepresenteerd door een man. Het hoofdpersonage uit *Mind My Mind* is een man en Gijs uit de campagne van Sire is een man. Ik vind het werk van Derksen dan ook heel interessant, omdat het letterlijk een nieuw gezicht van autisme creëert. Ze laat zien wat er tot nu toe buiten beeld wordt gehouden en verspreidt een belangrijke boodschap: dat ook vrouwen met autisme zichzelf mogen zijn. Ook de illustratie van Jun Cen biedt op een vergelijkbare manier een nieuw perspectief.

De hedendaagse grafisch ontwerper houdt zich niet alleen maar bezig met vorm en functionaliteit, maar is ook toegewijd aan sociale, ecologische en economische problemen. De rol van de grafisch ontwerper is veelomvattend en multifunctioneel geworden: de grafisch ontwerper kan onder meer optreden als beeldmaker, onderzoeker, informant, activist, luisteraar, innovator en katalysator en kan naast rangschikken, informeren en documenteren ook de maatschappij bewustmaken, activeren, kalmeren, confronteren, verbinden, choqueren of ontroeren. Om te begrijpen welke rol de grafisch ontwerper speelt bij beeldvorming in de maatschappij, leg ik uit welke benaderingswijzen ontwerpen kent en wat ontwerpen in een sociale context is.

Esthetiek versus ethiek

Een ontwerper kan ethisch of esthetisch ingesteld zijn. Ethiek, afgeleid van het Griekse *èthos*, is de leer van wat ethisch of moreel is. De ethiek stelt de vraag wat goed is en wat kwaad en wat de maatstaf van het goede en het kwade is.⁹⁰ Esthetiek, afgeleid van het Griekse *aisthesis*, is de leer van de waarneming. Deze schoonheidsleer is geïnteresseerd in de waarneming van schoonheid en wat ervoor zorgt dat men iets als harmonieus ervaart.⁹¹

Max Bruinsma, kunst- en ontwerp criticus en schrijver, onderscheidt twee benaderingen die omschrijven hoe een grafisch ontwerper kan fungeren: commercieel ontwerpen en ideologisch ontwerpen. De ontwerper die werkzaam is in de eerste benadering wil de doelgroep vooral richting een bepaalde politieke of commerciële keuze sturen en kalmeren. De toeschouwers hoeven niet na te denken, maar moeten gerustgesteld, verleid en bevredigd worden. In tegenstelling tot deze aanpak moet de ideologische benadering juist niet sturen, maar een alternatief bieden. Het wil het bewustzijn van de toeschouwers activeren, zodat zij met de verschaft informatie- en communicatiemiddelen een eigen keuze kunnen maken of mening kunnen vormen binnen de culturele en sociale context van de boodschap. Bruinsma acht de culturele rol van de ontwerper interessanter dan de commerciële, om de volgende redenatie. Wie haar of zijn cultureel werkzame kracht inzet als ontwerper, wordt een katalysator van sociaal-maatschappelijke processen. Dat wil zeggen dat de grafisch ontwerper het proces van bewustzijn en begrip voor sociaal-culturele thema's kan activeren en versnellen. Op die manier kan ontwerp commentaar geven, vragen stellen, vragen oproepen, begrip of juist onbegrip creëren en als gesprekspartner dienen.⁹²

<https://www.filosofie.nl>

<https://www.filosofie.nl>

Bruinsma, M., de Vèr, A., & Design Academy Eindhoven. (2006), p. 24–26

90

91

92

De sociaal-maatschappelijke verantwoordelijkheid van de grafisch ontwerper ligt niet bij de vorm, maar bij de betekenis ervan, volgens Bruinsma.⁹³ In de hedendaagse maatschappij die getypeerd wordt door massaproductie en -consumptie en waarin visuele communicatie een grote rol speelt, heeft de ontwerper als maker van deze grafische boodschappen een grote invloed op de visuele cultuur. Op basis van de visuele communicatie die publiek tentoongesteld wordt, variërend van reclame, massamedia, boeken, tot tijdschriften, stelt de mens zijn visuele identiteit en culturele identiteit samen. De ontvanger en consument van grafisch ontwerp spiegelt zichzelf aan het beeld dat de ontwerper schetst, waardoor ontwerp een belangrijk instrument is geworden en een grote maatschappelijke verantwoordelijkheid met zich meebrengt. Het is noodzakelijk dat een ontwerper zich inhoudelijk verdiept in de sociale en culturele achtergrond van het ontwerp en niet alleen esthetisch bevredigt.⁹⁴

Social Design

Voordat Oostenrijkse ontwerper Victor J. Papanek het boek *Design for the real world* publiceerde in 1971, was er nog nooit geschreven over de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de ontwerper. Er bestonden nog geen boeken over de maatschappelijke context van vormgeving of boeken die gericht waren op het algemene publiek. Wel was in 1963 het *First Things First* manifest gepubliceerd, dat de ontwerper uitdaagde om een ethische houding aan te nemen.⁹⁵ Papanek was van mening dat ontwerpers zich bewust moesten zijn van de sociale, economische en politieke betekenis van hun werk en besloot deze boodschap te verspreiden door zijn visie over ontwerp te beschrijven en publiceren. Dat is waarom Papanek

A/BZ, DDW als
Living Lab, 2019

als grondlegger van Social Design kan worden gezien.⁹⁶ In de jaren 60 van de vorige eeuw ging ontwerpen vooral om esthetiek en was ontwerp voornamelijk beperkt tot het uitdragen van commerciële en economische boodschappen. Dat ontwerp en meer kon betekenen dan het ontwerpen van een mooi product, meubel of commercieel praatje was toen geen populaire gedachte. Papanek wees ontwerpers op hun verantwoordelijkheid en op de waarde van het inzetten van hun kracht om sociaal-maatschappelijke problemen aan te kaarten. Waar in de jaren 60 dit sociaal-maatschappelijke denken als ontwerper nog als afwijkend werd beschouwd en Papanek als non-conformist, is het tegenwoordig gangbaar om design op een ethische manier te benaderen. Het gedachtegoed van Papanek heeft veel invloed gehad op het vakgebied van de hedendaagse grafisch ontwerper.⁹⁷

Volgens Anne van der Zwaag, publicist en curator, is Social Design een collectief van projecten en producten die begaan zijn met de maatschappij, de economie of het milieu. In haar boek *Social Design, Looks Good, Feels Good, Is Good* beschrijft ze dat het logischer is om Social Design te zien als een mentaliteit dan als een discipline, omdat huidige sociaal-maatschappelijke problemen niet op te lossen zijn door alleen ontwerpers, maar een multidisciplinaire aanpak vereisen.⁹⁸ Met andere woorden: Social Design is geen solo activiteit, maar een samenwerking tussen ontwerpers, wetenschappers, organisaties, beleidmakers, fabrikanten en gebruikers. Als gevolg daarvan en omdat de oplossing voor een probleem ook immaterieel kan zijn en tot uiting kan komen in een service in plaats van een product, is sociaal-geëngageerd ontwerp soms niet meer herkenbaar als ontwerp. Steeds

Van der Zwaag, A. (2014), p. 20
Papanek, V.J. (1971)
Van der Zwaag, A. (2014)

96
97
98

meer grafisch ontwerpers verschuiven hun oriëntatie van het product naar de mens en passen hun eigen blikveld aan op die van de gebruiker van het ontwerp. De grootste drijfveer van Social Design is uiteindelijk het streven naar duurzaamheid. Met duurzaamheid als belangrijkste factor zoekt Social Design een balans tussen natuur, economie en maatschappij, ofwel tussen de drie P's: People, Planet en Profit.⁹⁹

Het aantal sociaal-maatschappelijk geëngageerde grafisch ontwerp projecten is in de minderheid, maar neemt toe. Een voorbeeld van een Nederlands design bureau dat zich bewust is van haar maatschappelijke verantwoordelijkheid en dat gericht is op sociale verandering is A/BZ (Afdeling Buitengewone Zaken). Tijdens de Dutch Design Week in 2019 gingen zij bijvoorbeeld het onderzoek en experiment aan om verschillende perspectieven over sekswerkers te verkennen.¹⁰⁰ Het bureau ontwierp een *conversation starter* en *conversation tool* om samen met bezoekers het debat aan te gaan en nieuwe inzichten te krijgen die vervolgens tot een oplossing zouden kunnen leiden voor de beeldvorming van sekswerkers. Dit is een voorbeeld van *Research Design*. Een ander voorbeeld van Social Design betreft een project van grafisch ontwerper Joost Grootens. In 1994 ontwierp hij deurklinken met braille erop, zodat blinde mensen zich kunnen oriënteren in een gebouw.¹⁰¹ Dit is een voorbeeld van grafisch ontwerp waarbij de gebruiker vanaf het begin betrokken wordt en de ontwerper zich inleeft in zijn of haar context, wat we tegenwoordig *User-Centered Design* noemen. Het Amsterdamse The Beach is een platform voor co-design dat werkt aan sociale en duurzame innovatie. Door middel van projecten verbinden zij mensen met elkaar en hun omgeving. In *Gangmakers*

Van der Waag, A. (2014), p. 13-21, 201-221
<https://afdelingbuitengewonezaken.nl>
<http://www.joostgrootens.nl>

99
100
101

Joost Grootens, Braille
Door Handle, 1994

The Beach, Gangmakers
Ontwerplab, 2019

<https://www.thebeach.nu>
<https://www.kesselskramer.com>
<https://mensenrechten.nl>

102
103
104

leren kinderen uit Amsterdam Nieuw-West ontwerpen en maken op basis van thema's die zij zelf belangrijk vinden.¹⁰² In dit proces delen ontwerpers, kunstenaars en andere professionele makers hun vakkennis met elkaar, leren kinderen uit de buurt samenwerken en komt de buurt met elkaar in contact. Dit is een voorbeeld van *Co-Design*, ofwel coöperatief ontwerp. Ten slotte is *Persuasive Design* nog een tak binnen Social Design. Met de campagne *Hoe moeilijk kan het zijn?* daagt KesselsKramer studenten uit om hun afval weg te gooien door dit letterlijk moeilijk te maken en bijvoorbeeld prullenbakken op bijna onbereikbare hoogtes te plaatsen.¹⁰³ Dit wordt ook wel *nudging* genoemd: het geven van een duwtje in de goede richting.

Het recht op welzijn

“Een ieder heeft recht op een levensstandaard, die hoog genoeg is voor de gezondheid en het welzijn van zichzelf en zijn gezin, waaronder inbegrepen voeding, kleding, huisvesting en geneeskundige verzorging en de noodzakelijke sociale diensten [...]”¹⁰⁴ Zo luidt artikel 25 uit de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, geformuleerd door de Verenigde Naties in 1948. Concluderend: welzijn is niet alleen een doel om na te streven, maar een recht. Welzijn is van belang voor iedereen en het verplicht de mens om niet alleen haar of zijn eigen welzijn na te streven, maar ook de omstandigheden waarin iedereen welzijn kan ervaren. De denkwijze van de voorheen genoemde De Beauvoir bevat vrijwel hetzelfde principe: de vrijheid van een individu kan louter bestaan wanneer iedereen vrij is. Met het streven naar welzijn vormt Artikel 25 de grondbeginselen van Social Design.

**GOOI JE
AFVAL IN DE
AFVALBAK
HOE MOEILIK
KAN HET ZIJN?**

**KesselsKramer, Throwing away your
trash, how hard can it be? 2019**

Mijn blik op Social Design

Iedereen is verantwoordelijk voor de consequenties van haar of zijn eigen keuzes, meende filosoof en existentialist Jean-Paul Sartre. Naast dat ik deze ideologie waardevol vind, heeft deze ook relevantie voor het proces van een grafisch ontwerper. Niets doen is ook handelen. Je niet uitspreken of de andere kant opkijken is een keuze. Ik ben van mening dat bij elke keuze een standpunt wordt ingenomen. Welke opdrachten je aanneemt, welke boodschap je verspreid en in welke mate je het milieu belast zegt wat over het standpunt van een ontwerper. Zo zijn er, zoals Bruinsma ook aanduidt, verschillende benaderingen van ontwerp anders anders omgegaan wordt met de impact die ontwerp heeft op de buitenwereld. Sociaal-maatschappelijk betrokken ontwerpers houden niet alleen maar rekening met de buitenwereld, maar nemen actief deel aan de maatschappij en zetten hun kennis en vaardigheden in om het welzijn van de mens te bevorderen.

Social Design is belangrijk en wel om de volgende reden. We leven nu in het tijdperk waarin het voetspoor van de mens leidt tot definitieve schade, het Antropoceen. Ontwerpers kunnen met hun vaardigheden bijdragen aan het oplossen van de sociale, ecologische en economische problemen die het Antropoceen met zich meebrengt. Social Design kan daarbij invloed hebben op mensenlevens. Ontwerp is geen antwoord op al onze problemen, maar het is wel in staat om processen in beweging te brengen, problemen zichtbaar te maken en ogen te openen. Maar ontwerpers kunnen dan wel katalysators zijn, het belang van hun bijdrage moet wel worden ingezien door mensen buiten de beroepssector.

Maatschappelijke beeldvorming

Het creëren van aandacht voor genderongelijkheid, beeldvorming en autisme door middel van ontwerp draagt bij aan het welzijn van een bepaalde groepering in de maatschappij en is dus ontwerpen vanuit een sociaal-maatschappelijke noodzaak. Als ik als grafisch ontwerper een duurzame oplossing bedenkt voor de genderongelijkheid in de beeldvorming van autisme, dan ben ik werkzaam in de context van Social Design. Het bestaan van genderongelijkheid is misschien niet zo'n groot probleem als hongersnood en oorlog, maar ook discriminatie en stigmatisering heeft gevolgen voor iemands welzijn. Het is dus alsnog een relevant onderwerp.

Alle keuzes die een ontwerper in zijn grafische mededelingen maakt, hebben invloed op beeldvorming in de maatschappij. Zo kan de grafisch ontwerper door middel van visuele communicatie taboes bespreekbaar maken, een eerlijke en diverse afspiegeling van de maatschappij creëren, onzichtbare problemen zichtbaar maken en mensen voorzien van relevante en missende informatie. Ontwerpers spelen dus een grote rol bij het vormen van een beeld over de culturele en sociale identiteit van de mens in de maatschappij.

Hoe kan ik als grafisch ontwerper aandacht creëren voor genderongelijkheid in de beeldvorming van autisme? Ik heb gezocht naar een antwoord op deze vraag door middel van kwalitatief onderzoek naar de rol van de grafisch ontwerper in maatschappelijke beeldvorming.

Als eerste is het duidelijk geworden dat er niet gesproken zou moeten worden over autisme zonder autisten. Uit de campagne van Autism Speaks blijkt bijvoorbeeld dat niet alle aandacht gewenst is. Er kan alleen een goed beeld van autisme ontstaan als de juiste kennis wordt gebruikt. Daaropvolgend is het als ontwerper van belang om samen te werken met vrouwen, transgenders en non-binaire personen met autisme, wil er bijgedragen worden aan genderdiversiteit in de maatschappelijke beeldvorming van de stoornis.

Verwant aan het vorige punt is het belang van een multidisciplinaire samenwerking, die noodzakelijk is om sociaal-maatschappelijke problemen op te lossen. De grafisch ontwerper bevindt zich immers in het sociaal-maatschappelijke domein wanneer hij zich bezighoudt met maatschappelijke beeldvorming, is gebleken. Een project zal effectiever zijn in samenwerking met wetenschappers, organisaties, beleidmakers en dergelijke.

Daarnaast kan een ontwerper werken aan een nieuwe beeldvorming en het ondermijnen van vooroordelen door de maatschappij nieuwe informatie te verschaffen. Met visuele communicatie kan een ontwerper onzichtbare problemen zichtbaar maken en onbekende kennis bekend. Stigma's en taboes kunnen doeltreffend gebroken worden door in grafische mededelingen bijvoorbeeld humor te gebruiken, te confronteren of shockeren, social media te hanteren of mensen met een voorbeeldfunctie te betrekken, wat uit een aantal voorbeelden is gebleken.

Per slot van rekening kan een grafisch ontwerper aandacht creëren voor genderongelijkheid in de beeldvorming van autisme door zich bewust te zijn van haar of zijn sociaal-maatschappelijke verantwoordelijkheid als ontwerper. Elke keuze in het ontwerpproces van een

boodschap beïnvloedt de ontvanger. De mate waarin een grafisch ontwerper dus rekening houdt met gender, ras en leeftijd heeft gevolgen voor de wijze waarop de maatschappij een divers beeld vormt van autisme. Hieraan gekoppeld is Social Design, waarin verantwoordelijk ontwerpen toegepast wordt in projecten met een sociaal, ecologisch of economisch relevante boodschap. Met methodes als *Research Design*, *User-Centered Design*, *Co-Design of Persuasive Design* kan een grafisch ontwerper aandacht creëren voor genderongelijkheid in de beeldvorming van autisme.

Reflecterend op mijn eigen standpunt als grafisch ontwerper is het de kennis en niet de boodschap van Papanek die ik waardevol vind. Zijn dwingende verkondiging van de ethische houding laat weinig ruimte over voor andere verantwoordelijkheden en andere rollen die een ontwerper kan hebben. Desalniettemin is sociaal-maatschappelijke verantwoordelijkheid cruciaal, ook buiten het domein van Social Design om. Ik zie mezelf dan ook werkzaam hierin. Een andere belangrijke verantwoordelijkheid van een grafisch ontwerper is dat een ontwerp moet worden begrepen en tot zijn recht moet komen door de vorm waarin het tot de ontvanger komt. Dit vraagt om een analyserende aanpak waarbij de essentie van een boodschap eerst gevonden moet worden.

Uit dit onderzoek blijkt dat er nog niet voldoende aandacht is voor de genderongelijkheid in de beeldvorming van autisme. Ik streef naar emancipatie van alle autisten en als grafisch ontwerper heb ik de middelen om hieraan bij te dragen. In mijn afstudeerproject dat volgt uit dit onderzoek, wil ik mijn reeds genoemde gedachtegoed voortzetten.

Met mijn eigen ervaringen als vrouw en autist ben ik me bewust van de valkuilen op het gebied van de maatschappelijke beeldvorming van de stoornis. Ook zou een samenwerking met wetenschappers en organisaties zoals FANN positieve invloed hebben op de waarde van mijn project. Daarnaast ben ik me bewust van de verantwoordelijkheid die ik als grafisch ontwerper heb en is het mijn doel om zo'n divers en eerlijk mogelijk beeld van autisme neer te zetten. Vrouwen, transgenders en non-binaire personen zijn lang genoeg buiten beeld geweest.

Genderidentiteit

Een psychologische identificatie van iemand zelf als man, vrouw, geen van beide of anderszins, wat losstaat van sekse.

Genderdiversiteit

De brede variatie aan genderidentiteiten en manieren waarop iemand zich kan verhouden tot gender en sekse.

Transgender

Transgenders identificeren zichzelf met het tegenovergestelde geslacht van hun biologische geslacht.

Non-binair

Non-binaire personen kunnen zichzelf niet vinden in de tweedelige gendercategorieën man en vrouw en identificeren zichzelf niet als een van de twee.

Echolalie

Het herhalen van woorden of zinnen van de gesprekspartner of andere bron, ook wel papegaaien genoemd.

Idiosyncratisch taalgebruik

Afwijkend en onvoorspelbaar taalgebruik of het hanteren van een zelfverzonnen taal.

Prevalentie

Het aantal personen met een ziekte of stoornis op een bepaald tijdstip in een bepaalde populatie.

Genderstereotypen

Aannames over het gedrag, de eigenschappen en de rollen van mannen en vrouwen.

Genderdysforie

Het gevoel van onvrede dat iemand ervaart wanneer haar of zijn biologische geslacht niet overeenkomt met haar of zijn genderidentiteit.

Emancipatie

Het streven naar en toekennen van gelijke rechten.

index

Boeken

American Psychiatric Association. (2014). Handboek voor de classificatie van psychische stoornissen (DSM-5), Nederlandse vertaling van Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5de editie). Amsterdam, Nederland: Uitgeverij Boom.

Le Coultre, E. A. (2007). Ik denk / Cogito. Utrecht, Nederland: Veen Media.

Goddard, M. (2016). Anders denken. Houten, Nederland: Spectrum.

Papanek, V. J. (1971). Design for the Real World. New York, Verenigde Staten: Pantheon.

Spek, A. (2013). Autismespectrumstoornissen bij volwassenen (1ste editie). Amsterdam, Nederland: Hogrefe.

Toeps, B. (2019). Maar je ziet er helemaal niet autistisch uit (1ste editie). Utrecht, Nederland: Blossom Books.

Virilio, Paul (1995) La vitesse de libération. Parijs, Frankrijk: Galilée.

Van der Zwaag, A. (2014). Social design, looks good feels good is good (1ste editie). Eindhoven, Nederland: Uitgeverij Lecturis.

Artikelen

Angelos, A., & It's Nice That. (2019, 16 augustus). Through playful and considered design, Elya Forelya aims to tackle the stigma around ASD. Geraadpleegd op 19 januari 2020, van <https://www.itsnicethat.com/articles/elya-forelya-graphic-design-160819>

ANP. (2006, 24 oktober). Nederland telt nog veel taboes. Geraadpleegd op 29 januari 2020, van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/nederland-telt-nog-veel-taboes~b6700419/>

Baird, G., Simonoff, E., Pickles, A., Chandler, S., Loucas, T. et al. (2006). Prevalence of disorders of the autism spectrum in a population cohort of children in South Thames: the Special Needs and Autism Project (SNAP). *Lancet*, 368, 210-215.

Bauwens, J. R., & Verstrynghe, K. (2010). In snelheid genomen. Paul Virilio en het 'ongeluk van de tijd'. *Gierik & Nieuw Vlaams Tijdschrift*, (107), 4-8.

Blijd-Hoogewys, E. et al. (2019). Jonge meisjes camoufleren kenmerken autisme. *Vroeg*, 36 (2), 6-8.

Bongers, A. (2018, 15 maart). Mariah Mansvelt Beck- Vijf keuzes over taboes, groei en het net even anders willen doen. Geraadpleegd op 25 februari 2020, van <https://socreatie.nl/mariah-mansvelt-beck-vijf-keuzes-over-taboes-groei-en-het-net-even-anders-willen-doen/>

Bruinsma, M., de Vet, A., & Design Academy Eindhoven. (2006). De ontwerper als katalysator. In *De Publieke Zaak Van de Grafisch Ontwerper* (pp. 24-26). Eindhoven, Nederland: A. de Vet.

Bruinsma, M. (2006 november). Grootgruttersvormgeving. *De Helling*, 4(7). Geraadpleegd van <https://maxbruinsma.nl>
Cassey, J. (2005). *Mental Illness*. In W. Helsby (Red.), *Understanding representation* (p. 99). Londen, Verenigd Koninkrijk: British Film Institute.

Czech, H. (2018). Hans Asperger, National Socialism, and "race hygiene" in Nazi-era Vienna. *Molecular Autism*, 9(1). <https://doi.org/10.1186/s13229-018-0208-6>.

Faber, H. (1996, 1 juni). Het lonkende lijk van Benetton. Geraadpleegd op 27 februari 2020, van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/het-lonkende-lijk-van-benetton~b309b33c/>

Garland, K. (1963, 29 november). First Things First. The Guardian.

Gernsbacher, M. A., Raimond, A. R., Stevenson, J. L., Boston, J. S., & Harp, B. (2017). Do puzzle pieces and autism puzzle piece logos evoke negative associations? *Autism*, 22(2), 118–125. <https://doi.org/10.1177/1362361317727125>

De Hooge, A. N. (2019). Binary Boys: Autism, Aspie Supremacy and Post/Humanist Normativity. *Disability Studies Quarterly*, 39(1). <https://doi.org/10.18061/dsq.v39i1.6461>

Loomes, R., Hull, L. & Mandy, W.P.L. (2017). What is the male-to-female ratio in autism spectrum disorders? A systematic review and meta-analysis. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 56, 466–474.

Mansvelt Beck, M. (2019, 19 februari). Waarom bloeden uit je vagina lange tijd taboe was (en soms nog steeds is). Geraadpleegd op 15 maart 2020, van <https://www.vice.com/nl/article/yw8nv5/waarom-bloeden-uit-je-vagina-lange-tijd-taboe-was-en-soms-nog-steeds-is> Marseille, R., & NPO. (z.d.). Waarom is feminisme nog nodig? Geraadpleegd op 4 maart 2020, van <https://npofocus.nl/artikel/7862/waarom-is-feminisme-nog-nodig>

Morley, M., & AIGA. (2017, 6 september). The Book Reconsidering Depictions of Suicide Through Infographics. Geraadpleegd op 9 januari 2020, van <https://eyeondesign.aiga.org/the-book-re-considering-depictions-of-suicide-through-infographics/>

Morley, M., & AIGA. (2019, 9 januari). Finally, Sophisticated Tampon Packaging Design for Women Sick of Feminine Clichés. Geraadpleegd op 21 februari 2020, van <https://eyeondesign.aiga.org/finally-sophisticated-tampon-packaging-design-for-women-sick-of-feminine-cliches/>

Morley, M., & AIGA. (2018, 19 juli). Jun Cen's Advice for Recycling Rejected Ideas into New Commissions. Geraadpleegd op 18 januari 2020, van <https://eyeondesign.aiga.org/jun-cens-advice-for-recycling-a-previously-rejected-design-into-a-new-commission/>

Mustich, E. (2011, 25 september). A history of AIDS hysteria. Geraadpleegd op 27 februari 2020, van https://www.salon.com/test/2011/06/05/aids_hysteria/

Nationale-Nederlanden. (2019, 18 juli). Veel onbesproken taboes in Nederland : Nationale-Nederlanden [Persbericht]. Geraadpleegd op 29 januari 2020, van <https://www.nn.nl/Over-NationaleNederlanden/Actualiteiten/Persbericht/Veel-onbesproken-taboes-in-Nederland-.htm>

Ockeloen, G. (2007). The designer did it. *Morf*, 7(2), 113–116.

Peters, L. (2016, 26 oktober). Waarom het Rain Man en niet Rain Woman is. Geraadpleegd op 21 december 2019, van <https://decorrespondent.nl/5512/waarom-het-rain-man-en-niet-rain-woman-is/1219959191880-20581a03>

Prince, V. (2005) Sex vs Gender. *International Journal of Transgenderism*, 8, 29-32.

Spek, A. (2014, 31 juli). DSM-5 | Autismespectrumstoornissen in de DSM-5. Geraadpleegd op 11 december 2019, van <https://www.dsm-5.nl/documenten/artikel/28/Autismespectrumstoornissen-in-de-DSM-5>

Spek, A. (2018). Diagnostiek van autismespectrumstoornissen bij vrouwen. *PsyXpert*, 4(1), 23-29. Geraadpleegd van <https://www.psyxpert.nl/tijdschrift/editie/artikel/t/diagnostiek-van-autismespectrumstoornissen-bij-vrouwen>

Spek, A., Borgesius, H.E., Van Dijk, L. M., Ruigrok, A. N. V., & Van Der Miesen, A. I. R. (2019). Genderidentiteit en seksuele identiteit bij vrouwen met ASS.

De Psycholoog, 54(5), 34-41. Geraadpleegd van <https://www.tijdschriftdepsycholoog.nl/wetenschap/genderidentiteit-en-seksuele-identiteit-bij-vrouwen-met-ass/>

Sterk, A. (2019, 29 november). 'Apple dacht niet: fuck you, we haten ongesteldheid. Ze vergaten het gewoon'. Geraadpleegd op 3 februari 2020, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/11/29/vrouwen-bestaan-of-ze-nu-moeilijk-zijn-of-niet-a3982159>

Struik, N. (2019, 21 november). 'Dat ik menstrueer maakt me nog geen vrouw'. Geraadpleegd op 22 februari 2020, van <https://www.oneworld.nl/lezen/opinie/dat-ik-menstrueer-maakt-me-nog-geen-vrouw/>

Van Trigt, R. (2010, 22 februari). Infobesitas is nieuwe ziekte. Geraadpleegd op 18 februari 2020, van <https://www.trouw.nl/nieuws/infobesitas-is-nieuwe-ziekte~b06d8621/>

Wieman, W. (2018 februari). Vrouwen en autisme. Op weg met de ander, 38(1), 20–21.

Van Zwol, C. (2020, 14 januari). 'Mind My Mind': hoopvolle film over autisme en liefde. Geraadpleegd op 18 januari 2020, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/01/14/mind-my-mind-hoopvolle-film-over-autisme-en-liefde-a3986771>

Webpagina's

A/BZ. (z.d.). We onderzoeken hoe we de beeldvorming van sekswerksters kunnen verbeteren. Geraadpleegd op 1 maart 2020, van https://afdelingbuitengewonezaken.nl/project/what-if-lab?_locale=nl

Autism Speaks. (z.d.). About Us. Geraadpleegd op 28 februari 2020, van <https://www.autismspeaks.org/about-us>

Autisme. (2020). Van Dale (1ste editie). Geraadpleegd van <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/autisme#.XIUO7BdKhQJ>

Autisme Digitaal. (2018, 19 augustus). Waarom is een puzzelstukje het symbool voor autisme? Geraadpleegd op 8 maart 2020, van <https://www.>

Autisme Digitaal. (2019, 6 september).
Tijdslijn. Geraadpleegd op 5 januari
2020, van <https://www.autismedigitaal.nl/avn/overzicht/tijdslijn/>

Beth Wilson. (z.d.). Geraadpleegd op 26
januari 2020, van <https://doodlebeth.com/>

BNN-VARA. (2018, 13 februari). Spuiten
en Slikken doorbreekt taboe op
menstruatie met campagne "#kutverhaal".
Geraadpleegd op 21 februari 2020,
van [https://pers.bnnvara.nl/spuiten-
en-slikken-doorbreekt-taboe-op-
menstruatie-met-campagne-kutverhaal/](https://pers.bnnvara.nl/spuiten-en-slikken-doorbreekt-taboe-op-menstruatie-met-campagne-kutverhaal/)

Canon Autisme Nederland. (2018,
26 december). Blaming the parents.
Geraadpleegd op 5 januari 2020, van
[https://www.canonsociaalwerk.eu/nl_aut/
details.php?cps=4&canon_id=590](https://www.canonsociaalwerk.eu/nl_aut/details.php?cps=4&canon_id=590)

Canon Autisme Nederland. (2018,
26 december). Dirk van Krevelen.
Geraadpleegd op 10 januari 2020, van
[https://www.canonsociaalwerk.eu/nl_aut/
details.php?cps=5&canon_id=625](https://www.canonsociaalwerk.eu/nl_aut/details.php?cps=5&canon_id=625)

Canon Autisme Nederland. (2018, 26
december). Hans Asperger. Geraadpleegd
op 6 januari 2020, van [https://www.
canonsociaalwerk.eu/nl_aut/details.
php?cps=3&canon_id=606](https://www.canonsociaalwerk.eu/nl_aut/details.php?cps=3&canon_id=606)

Canon Autisme Nederland. (2018, 26
december). Ida Frye. Geraadpleegd
op 5 januari 2020, van [https://www.
canonsociaalwerk.eu/nl_aut/details.
php?cps=1&canon_id=604](https://www.canonsociaalwerk.eu/nl_aut/details.php?cps=1&canon_id=604)

Canon Autisme Nederland. (2019, 4
januari). Autisme wereldwijd als stoornis
erkend. Geraadpleegd op 5 januari 2020,
van [https://www.canonsociaalwerk.eu/
nl_aut/details.php?cps=9&canon_id=589](https://www.canonsociaalwerk.eu/nl_aut/details.php?cps=9&canon_id=589)

Canon Autisme Nederland. (2019, 6 januari). Leo Kanner. Geraadpleegd op 5 januari 2020, van https://www.canonsociaalwerk.eu/nl_aut/details.php?cps=2&canon_id=588

College voor de Rechten van de Mens. (z.d.). Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Geraadpleegd op 27 februari 2020, van <https://mensenrechten.nl/nl/universele-verklaring-van-de-rechten-van-de-mens>

Damn, Honey. (2020, 23 januari). DAMN, HONEY on Instagram: "Weinig mensen zijn zich ervan bewust dat menstrueren niet alleen iets is dat vrouwen doen. Non-binaire personen, intersekse mensen en trans...". Instagram. Geraadpleegd van <https://www.instagram.com/p/B7q7skilWwy/>

Esthetica. (z.d.). Geraadpleegd op 3 maart 2020, van <https://www.filosofie.nl/esthetica/index.html>

Ethiek. (z.d.). Geraadpleegd op 3 maart 2020, van <https://www.filosofie.nl/ethiek/index.html>

FANN. (z.d.). Geraadpleegd op 20 december 2019, van <https://femaleautismnetwork.jimdofree.com/>

Fotoacademie. (z.d.). Petrina Derksen. Geraadpleegd op 18 januari 2020, van <https://www.fotoacademie.nl/petrina-derksen>

Grootens, J. (z.d.). Braille Door Handle. Geraadpleegd op 1 maart 2020, van http://www.joostgrootens.nl/archive/1581_braille_door_handle

Jellinek. (z.d.). Wat is de DSM 5 (V)? Geraadpleegd op 11 december 2019, van <https://www.jellinek.nl/vraag-antwoord/wat-is-de-dsm-5-v/>

Kesselskramer. (2018, 17 december). Throwing away your trash how hard can it be? Geraadpleegd op 2 maart 2020, van <https://www.kesselskramer.com/project/koning-willem-i-college/>

Libresse. (z.d.). Periods are normal, showing them should be too. Geraadpleegd op 19 februari 2020, van <https://www.libresse.nl/onze-wereld/bloodnormal/>

Libresse vindt menstruatie “bloednormaal”. (2017, 18 oktober). Geraadpleegd op 19 februari 2020, van <https://www.marketingtribune.nl/bureaus/nieuws/2017/10/libresse-vindt-menstruatie-bloednormaal/index.xml>

Mediamatic. (z.d.). Precious Burden. Geraadpleegd op 15 december 2019, van <https://www.mediamatic.net/nl/page/375994/precious-burden>

NVA. (z.d.). Diane de Vries. Geraadpleegd op 3 maart 2020, van <https://www.autisme.nl/40-jaar-collage/diane-de-vries/>

NVA. (2015, 30 september). Project In Aut moet grootste struikelblokken voor mensen met ASS in kaart brengen. Geraadpleegd op 27 februari 2020, van <https://www.autisme.nl/2015/09/30/project-in-aut-moet-grootste-struikelblokken-voor-mensen-met-ass-in-kaart-brengen/>

NVA. (2019, 5 september). EmFASiS (vrouwen en autisme). Geraadpleegd op 1 februari 2020, van <https://www.autisme.nl/over-autisme/onderzoek-naar-autisme/emfasis-vrouwen-en-autisme/>

NVA. (2020, 20 maart). Wat is autisme? Geraadpleegd op 6 januari 2020, van <https://www.autisme.nl/over-autisme/wat-is-autisme/>

PAS. (z.d.). Films over/met Autisme. Geraadpleegd op 4 maart 2020, van https://pasnederland.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=389:films-overmet-autisme&catid=119&Itemid=220

Perceptual Thinkers. (z.d.). Geraadpleegd op 18 januari 2020, van <http://pthinkers.com/>

Samen Sterk Zonder Stigma. (2018, 29 november). Over stigma. Geraadpleegd op 28 februari 2020, van <https://www.samensterkzonderstigma.nl/wat-is-stigma/kennis/over-stigma/>

Samen Sterk Zonder Stigma. (2019, 9 juli). Invloed van stigma. Geraadpleegd op 28 februari 2020, van <https://www.samensterkzonderstigma.nl/wat-is-stigma/kennis/invloed-stigma/>

Samen Sterk Zonder Stigma. (2019, 1 augustus). Over het project. Geraadpleegd op 28 februari 2020, van <https://www.samensterkzonderstigma.nl/stigma-in-de-media/een-ander-beeld/>

Sire. (2013). Doorbreken van taboe op psychisch ziek. Geraadpleegd op 20 december 2019, van <https://sire.nl/campagnes/doorbreken-van-taboe-op-psychisch-ziek/>

Taboe. (2020). Van Dale (1ste editie). Geraadpleegd van <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/TABOE#.XkqCShdKhQI>

The Beach. (z.d.). Gangmakers. Geraadpleegd op 1 maart 2020, van <https://www.thebeach.nu/nl/page/1421/gangmakers>

Thinx Inc. (2017, 6 juni). Mad (Wo)men: An Interview With The Team Behind *Those* Thinx Ads. Geraadpleegd op 22 februari 2020, van <https://www.shethinx.com/blogs/thinx-piece/mad-women-an-interview-with-the-team-behind-those-thinx-ads>

Thinx Inc. (2019, 26 september). Making Space For Trans Folks in the Menstruation Conversation. Geraadpleegd op 22 februari 2020, van <https://www.shethinx.com/blogs/thinx-piece/making-space-trans-folks-menstruation-conversation>

Unia. (z.d.). Wat zijn stereotypen? Geraadpleegd op 2 maart 2020, van <https://www.watwat.be/racisme/wat-zijn-stereotypen>

Van de Zanden, D. (2018). HSP. Geraadpleegd op 9 januari 2020, van <https://www.donaldvandezanden.nl/graduation-project>

Van Drenth, D. (2018, 14 augustus). Frye, Ida (1909-2003). Geraadpleegd op 5 januari 2020, van <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Frye>

VGN. (2018, 30 september). De ontdekking van autisme in Nederland. Geraadpleegd op 5 januari 2020, van <https://www.vgn.nl/achtergrond/de-ontdekking-van-autisme-nederland>

Women Inc. (z.d.). Behandel me als een dame. Geraadpleegd op 22 februari 2020, van <https://www.womeninc.nl/behandelmealseendame/>

Women Inc. (z.d.). Het belang van bewustwording over beeldvorming. Geraadpleegd op 28 februari 2020, van <https://www.womeninc.nl/thema/beeldvorming-kennisbank/over-beeldvorming/waarom-is-beeldvorming-belangrijky/>

Women Inc. (z.d.). Stereotypen Ontkracht. Geraadpleegd op 3 februari 2020, van <https://www.womeninc.nl/thema/beeldvorming-kennisbank/genderstereotypen/>

Women Inc. (z.d.). Waarom deze campagne? Geraadpleegd op 5 maart 2020, van <https://www.komteenmensbijdedokter.nl/waarom-deze-campagne/>

Women Inc. (z.d.). Wat is beeldvorming en stereotypering? Geraadpleegd op 3 februari 2020, van <https://www.womeninc.nl/thema/beeldvorming-kennisbank/over-beeldvorming/wat-is-beeldvorming-en-stereotypering/>

Women Inc. (2017, 2 mei). Wereld Autisme Dag: autisme bij vrouwen. Geraadpleegd op 23 januari 2020, van <https://www.womeninc.nl/nieuwsbericht/wereld-autisme-dag-autisme-bij-vrouwenWetenschappelijke-en-internetartikelen>

Video en audio

Find Yaser. (2016). I Am Autism commercial by Autism Speaks [Videobestand]. Geraadpleegd van <https://www.youtube.com/watch?v=9UgLnWJFGHQ>

Hagen, M.L., Van Voorthuizen, N. (presentator). (2019, 30 maart). Aflevering 14 - Over Hornbach, non-binair en biologische tampons. Met Mariah Mansvelt Beck. [Podcast]. In D. Van de Poppe (producent). Damn, Honey. Amsterdam, Nederland.

Inc. (2017). How Thinx Got Its Provocative Ads on the New York City Subway [Videobestand]. Geraadpleegd van <https://www.youtube.com/watch?v=sjvxTBsXxrs>

SIREcampagnes. (2013). SIRE | Psychisch ziek | Gijs | 2013 [Videobestand]. Geraadpleegd van <https://www.youtube.com/watch?v=U-eEmG40hE0>

Afbeeldingen

A/BZ. (2019). DDW als Living Lab [Foto]. Geraadpleegd van https://afdelingbuitengewonezaken.nl/project/what-if-lab?_locale=nl

Adams, F. (2019). Mind my Mind [Video]. Geraadpleegd van <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/01/14/mind-my-mind-hoopvolle-film-over-autisme-en-liefde-a3986771>

Autism Speaks. (2009). I Am Autism commercial by Autism Speaks [Video]. Geraadpleegd van <https://www.youtube.com/watch?v=9UgLnWJFGHQ>

Bustle. (2015). Thinx Campaign [Foto]. Geraadpleegd van <https://www.bustle.com/articles/122564-thinx-underwear-ads-on-nyc-subway-are-up-but-the-company-has-another-big-announcement>

Cen, J. (2018). Cocoon [Illustratie].
Geraadpleegd van <https://eyeondesign.aiga.org/jun-cens-advice-for-recycling-a-previously-rejected-design-into-a-new-commission/>

Damn Honey de Podcast. (2019).
[Foto]. Geraadpleegd van <https://www.womeninc.nl/nieuwsbericht/in-gesprek-met-damn-honey>

Derksen, P. (2019). Anders [Foto].
Geraadpleegd van <https://www.magazijn076.nl/projecten/>

Doodlebeth. (2016). How autism is portrayed in the media [Illustratie].
Geraadpleegd van <https://www.facebook.com/doodlebeth/photos/a.1379531742346110/1399748896991061/?type=3&theater>

Forelya, E. (2019). Adaptation difficulties of people with Autism spectrum disorder (ASD) [Foto]. Geraadpleegd van <https://www.itsnicethat.com/articles/elya-forelya-graphic-design-160819>

Frare, T. (1990). David Kirby [Foto].
Geraadpleegd van <https://www.vogue.co.uk/gallery/benettons-best-advertising-campaigns>

Grootens, J. (1994). Braille Door Handle [Foto]. Geraadpleegd van http://www.joostgrootens.nl/archive/1581_braille_door_handle

KesselsKramer. (2016). Behandel me als een dame [Foto]. Geraadpleegd van <https://www.womeninc.nl/behandelmealseendame/>

KesselsKramer. (2016). Throwing away your trash, how hard can it be? [Foto]. Geraadpleegd van <https://www.kesselskramer.com/project/koning-willem-i-college/>

KesselsKramer. (2019). Komt een mens bij de dokter [Foto]. Geraadpleegd van <https://www.komteenmensbijdedokter.nl/>
National Autistic Society. (1963). NAS logo [Logo]. Geraadpleegd van <https://www.autismedigitaal.nl/avn/symbool-autisme/>

Perceptual Thinkers. (2017). Perceptual Thinkers [Foto]. Geraadpleegd van https://www.behance.net/gallery/49508465/Perceptual-Thinkers?tracking_source=search%7Cautism <http://pthinkers.com/collections>

Resultaat. (2015). In Aut [Foto]. Geraadpleegd van <https://resultaat.nl/project/fotografie/campagne-over-autisme/>

Schwarz, K. (2017). Nichtsein [Foto]. Geraadpleegd van <https://www.behance.net/gallery/57112411/Nichtsein>

Sire. (2013). Psychisch Ziek [Foto]. Geraadpleegd van <https://sire.nl/campagnes/doorbreken-van-taboe-op-psychisch-ziek/>
Sire. (2013). Psychisch Ziek [Video]. Geraadpleegd van <https://www.youtube.com/watch?v=U-eEmG40hE0>

Sputten en Slikken. (2018). #kutverhaal [Video]. Geraadpleegd van <https://www.youtube.com/watch?v=VE3YSJ-AmtQ>

Tayebani, A. (2019). Precious Burden [Foto]. Geraadpleegd van http://www.asefehtayebani.com/portfolio_detail_7.html

The Beach. (2019). Gangmakers Ontwerplab [Foto]. Geraadpleegd van <https://www.thebeach.nu/nl/page/1421/gangmakers>

Thonik. (2015). Yoni packaging
[Foto]. Geraadpleegd van [https://
www.thonik.nl/work/yoni/](https://www.thonik.nl/work/yoni/)

Toeps, B. (2019). Boekontwerp
[Illustratie]. Geraadpleegd van
[https://www.toeps.nl/blog/autisme/
reserveer-nu-mijn-boek-maar-je-
ziet-er-helemaal-niet-autistisch-uit](https://www.toeps.nl/blog/autisme/reserveer-nu-mijn-boek-maar-je-ziet-er-helemaal-niet-autistisch-uit)

Van de Zanden, D. (2018). Autism
[Animatie]. Geraadpleegd van
[https://www.donaldvandezanden.
nl/graduation-project](https://www.donaldvandezanden.nl/graduation-project)

